

PAPER DETAILS

TITLE: HAFIZ DIVANI'NIN ILK GAZELINE 16. YÜZYIL SÂRIHLERİ TARAFINDAN YAPILAN
SERHLERİN KİYASLANMASI

AUTHORS: Fatih YERDEMİR

PAGES: 57-96

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1265240>

HÂFİZ DİVANİ'NİN İLK GAZELİNE 16. YÜZYIL ŞÂRİHLERİ TARAFINDAN YAPILAN ŞERHLERİN KIYASLANMASI*

Fatih Yerdemir**

Öz

Osmanlı sahasında en çok okunan eserlerden biri olan Hâfız Divanı üzerine eski ve yeni birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır. İçerdiği duygular, estetik yönü ve şiirlerindeki lirizmin çok beğenildiği bu eserin Türkçeye yapılmış birçok tercümesi ve şerhi vardır. Günümüzde dahi eserin anlaşılması için tezler ve makaleler yazılırken, birçok araştırmacı tarafından Türkiye Türkçesine de çevirileri yapılmaya devam edilmektedir. Eserin tamamına 16. yüzyılda sırasıyla Surûrî, Şem'î ve Sûdî tarafından üç farklı şerh yazılmıştır. Kendi anlayışlarına göre Hâfız Divanı'nı şerh eden bu şârihlerin, esere yaklaşımlarında hem farklı hem de benzer yönleri mevcuttur. Bu çalışmada, bahsi geçen şerhlerin Hâfız Divanı'ndaki beyitleri açıklamalarındaki yaklaşımları, Divanı'n ilk gazeli üzerinden irdelenmeye çalışılacak, şerhlerin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

Surûrî ve Sûdî şerhlerinde, bazen gazelin her bir kelimesi mana ve dilbilgisi açısından değerlendirilirken bazen de hiçbir kelime açıklanmadan doğrudan şerhe başlamıştır. Şârihler, genellikle kendilerince gerekli izahatları yaptıktan sonra beyitleri nesre çevirmişlerdir. Şem'î ise, ilk olarak gazeli nesre çevirmiş; daha sonra kelimeleri mana ve dilbilgisel açılarından açıklama yoluna gitmiştir. Şârihlerin, kendi şerhlerinde de her beyti aynı düzende ve aynı anlayışla irdelenmek gibi tek bir yöntemi benimsemedikleri görülmektedir. Kendi aralarında ele aldıkları beyitleri farklı anlayış ve yapı açısından inceleyen şârihler, yeri geldiğinde verdikleri hükümleri desteklemek için bazen Kur'an-ı Kerim'den ve kelâm-ı kibardan bazen de İran Edebiyatı'nın önemli şahsiyetlerinden örnekler vermişlerdir.

57

Anahtar kelimeler: Hâfız, Surûrî, Şem'î, Sûdî, Şerh, Kıyaslama.

* Araştırma makalesi/Research article

** Öğretim Görevlisi Dr., Gazi Üniversitesi, TÖMER, e-posta: fatihyerdemir@hotmail.com.

Makale Gönderim Tarihi: 31.08.2020

Makale Kabul Tarihi : 08.10.2020

NÜSHA, 2020; (51): 57-96

Comparison of the Comments Made by the 16th Century Commentator to the First Ghazal of the Divan of Hafez

Abstract

Many new researches and investigations have been carried out on the Hafez Divan, one of the most readed works in the Ottoman field. There are many translations and commentaries to Turkish of this work, whose emotions, aesthetic aspect and lyricism in his poems are very popular. Even today, theses and articles are written to understand this work. It has been translated into today's Turkish by many researchers. Three commentaries were written in this work in the 16th century. These commentaries are the commentaries of Surûrî, Şem'î and Sûdî respectively. These commentaries, all of which commentary on the Hafez Divan according to their own understanding have different aspects as well as approaches to the work. In this study, the approaches of these annotations, which were recently written in the same period, in explaining the couplets in the Hafez Divan will be examined through the first ghazal of this divan. The similarities and differences of these three comments will be revealed.

They started their commentaries without the need to explain any words; while they were evaluating every word of Ghazali in terms of meaning and grammar; after making the necessary explanations by themselves, they turned couplets into prose. Şem'î first turned the ghazal into prose and then explained the words as meaning and grammar. There are also differences in the direction of explanation and explanation of each couplet prose with in their own commentaries. They did not examine each couplet in a single order with a single understanding. The commentaries studied the couplets they dealt with among themselves in terms of different understanding and structure. While the prophets gave examples from the Quran and the words of the Quran in order to support the provisions they made, they brought sample couplets from the important figures of Iranian Literature.

Keywords: Hâfız, Surûrî, Şem'î, Sûdî, Şerh, Comparison.

Structured Abstract

Many new researches and investigations have been carried out on the Hafez Divan, one of the most readed works in the Ottoman field. There are many translations and commentaries to Turkish of this work, whose emotions, aesthetic aspect and lyricism in his poems are very popular. Even today, theses and articles are written to understand this work. It has been translated into today's Turkish by many researchers. Three commentaries were written in this work in the 16th century. These commentaries are the commentaries of Surûrî, Şem'î and Sûdî respectively. These commentaries, all of which commentary on the Hafez Divan according to their own understanding have different aspects as well as approaches to the work. In this study, the approaches of these annotations, which were recently written in the same period, in explaining the couplets in the Hafez Divan will be examined through the first ghazal of this divan. The similarities and differences of these three comments will be revealed.

They started their commentaries without the need to explain any words; while they were evaluating every word of Ghazali in terms of meaning and grammar; after making the necessary explanations by themselves, they turned couplets into prose. Şem'î first turned the ghazali into prose and then explained the words as meaning and grammar. There are also differences in the direction of explanation and explanation of each couplet prose with in their own commentaries. They did not examine each couplet in a single order with a single understanding. The commentaries studied the couplets they dealt with among themselves in terms of different understanding and structure. While the prophets gave examples from the Quran and the words of the Quran in order to support the provisions they made, they brought sample couplets from the important figures of Iranian Literature.

Surûrî interpreted verses one by one instead of annoating couplets as a whole. The most prominent feature of Surûrî's annotation is the places of the words in the sentence. Surûrî, who emphasized on the sentence information, which word was taken, which suffix, and at what time the verb was filmed, mostly focused on this subject. Sometimes, if there are similar words in the Quran, they refer to that verse of that Surah. After determining the places of the words in the sentence, he gave the lexical meaning of the words in the other couplets except the first couplet. Later he translated the verses into Turkish. At the last stage, he gave the Sufi meanings of words and phrases. When necessary, he referred to the verses related to the subject.

Şem'î started to interpret the ghazal by translating the verses into Turkish. If he thinks that something is not understood, he deepened his translation with the word "yani". In the next step, he gave the meaning of the words self-styled.

In some places, where he explained the meaning of the words, he tried to give examples from the poems of famous poets. He explains the meanings of words rather than Sufi meanings. Rarely, he examined the grammatical structure of words. Where necessary, it has also been brought from the tribal sample couplets for this grammatical feature.

Sûdî considers the couplets as a whole in his annotation. He examined it without dividing it into line. The most important feature that draws attention to the annotation is that the words come down until readings when necessary. He studied the word as both an inner (meaning) and an outer shape (sound). In the next stage, he examined the semantic features of the word related to other words. Then he pointed to the place of the word in the sentence. In the next stage, he translated couplet into Turkish. In this section, he deepens his translation with the words "ya'ni" and "zira".

It gives detailed information about the grammatical structure of the words it deals with and its meanings in dictionaries. It conveys the connotations of words and their meanings among the people in an encyclopedic depth of knowledge. If necessary explains a expression in the couplet by quote Arabic, Persian, Turkish proverbs or idioms or good words or parts of important works. Sometimes he conveys a hadith or a verse in accordance with the meaning of the prayer. When necessary, "gives sentence information" about the places of words and suffixes in the sentence. He talks about his literary arts where he deems important. Another attitude in the annotation is that he writes denials in the places he sees as a mistake about the subject in the annotations made by other annotations.

I. Giriş

Şerh, edebî terim olarak, bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah etme; bir anlatım veya kitabı açıklama, yorumlama, bir şeyi açıklamak amacıyla yazılan kitaplardır (Remzi, 1305, s. 716). Şemsettin Sâmî'ye göre şerh, bir kitabın ibâresini, yine o lisânda veya bir lisân-ı âherde tafsîl ve izâh ederek müşkilâtını açma, bir kitâbın ibaresini kelime kelime açıp izâh ederek yazılan kitaplardır (Sâmi, 1317, s. 773). Şerhler, zamanla anlaşılmasında güçlük çekilen metinleri; dil, anlam, mazmun gibi çeşitli açılardan ele alıp açıklar (Taşçı, 2014, s. 73). Şerh, metinde ne varsa dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamaktır (Doğan, 2005, s. 9).

Klâsik Türk Edebiyatı'nda, bu edebiyat geleneğini muhteva, şekil, söyleyiş ve dil açısından etkileyen Farsça yazılmış birçok edebî esere Türkçe şerh yazılmıştır. Eserlerin daha iyi anlaşılması ve Farsça bilmeyenler tarafından da ayrıca okunup anlaşılması için bazı şârihler bu eserleri meşreplerince şerh etmişlerdir. Bu eserlerin başında gelen Hâfız Dîvânı'na birçok şerh yazılmış olup Osmanlı sahasında yazılan ilk ve tam şerh, 16. yüzyılın önemli şârihlerinden Surûrî (ö. 1562) tarafından kaleme alınmıştır. Surûrî, eserinde çoğunlukla tasavvufî bir yaklaşım sergilemiştir. Kendisinden sonra Hâfız Dîvânı'nın tamamını bu yüzyılda Şem'î (ö. 1591) ve Sûdî (ö. 1596) şerh etmiştir. Sûdî, Surûrî ve Şem'î'nin şerhlerini görüp değerlendirme imkânı bulmuştur. Şerhteki açıklamaları daha ayrıntılı ve detaylı olduğu için, Sûdî'nin Hâfız şerhi diğer şerhlere nazaran daha çok kabul görmüştür (Hoca, 1980, s. 17).

Çalışmanın ilk bölümünde gazelin beyitlerinin metni ve şârihlerin Türkçeye çevirdikleri mahsûl-ı mısra ve mahsûl-ı beyt bölümleri verilmiştir. İkinci bölümde sırasıyla Surûrî'den Sûdî'ye şerh yöntemleri incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise, bu üç şârihin şerhleri birbirleriyle kıyaslanmıştır.

II. 1. GAZEL'İN METNİ VE GAZELİN ŞÂRİHLERİNİN GAZELİ TÜRKÇEYE TERCÜMELERİ:

1. Beyit:

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها

كه عشق آسان نمود اول ولي افتاد مشكل ها

Elâ yâ eyyuhe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ

Ki 'ışk âsân nümûd evvel velî üftâd müşkilhâ

Surûrî¹:

Âgâh ol ey sâkî devr itdür tolu kadehi ve şun anı ki ‘aşk-ı İlâhî âsân göründi evvel velî düşdi müşkiller².

Şem‘î³:

Âgâh ol ey sâkî kâseyi devr itdür ve anı şun. Zîrâ ‘aşk-ı İlâhî vişâl-i ümmîd ile ‘âlem-i ervâhda evvel âsân göründi ammâ ba‘de’l vişâl anuñ müşkilleri zâhir oldı⁴.

Sûdî⁵:

Bu oldı ki ey sâkî baña bâde vir zîrâ ‘aşk-ı cânân evvelde kolay göründi ammâ âhirde müşkiller vâkı‘ oldı. Zîrâ bir kimesneye gönül virseñ ibtidâ saña envâ‘-ı mülâyemetler gösterür. Şoñra istiğnâya başlar ‘âşık-ı bî-çâre de istiğnâya tahammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyona ve berşe ve esrâra ve kahveye düşer dîvâne gönli bir miqdâr ârâm u qarâr eylesün deyü⁶.

2. Beyit:

به بوی نافه ای کاخر صبا زان طره بگشاید

ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها

Be-bûy-ı nâfeî k’âher şabâ z’ân tırta bugşâyed

Zi-ca‘d-ı zülf-i müşkîneş çi tâb üftâd der-dilhâ

62

Surûrî:

Bir nâfe kokusu sebebi ile ki âhir şabâ ol turrenden açar. Anuñ müşkîn zülfünün kıvırcığından ne harâret ü nûr düşdi gönüllere.

Şem‘î:

Bir nâfe ümmîdi ile ki ‘âkıbet şabâ ol turrenden açar ya‘nî aç a diyü. Anuñ müşkîn zülfünün kurcağından havâşsuñ ve ‘uşşâkuñ dillerine kan ya‘nî vâfir kan düşdi. Murâd bir cezbe ve bir nufhe hâşıl idince ne kanlar yutmuşlar ve ne riyâzatlar ve ne mücâhedeler eylemişler dimekdür.

Sûdî:

Bu oldu ki bir nâfe kokusu sebebiyle veyâ bir nâfe ümmîdiyle ancılâyın nâfe ki şabâ ol nâfe-i turre-i cânânedan açısardur. Cânânenün müşkili zülfünün bürümünden ve bükümünden veyâ turrenün müşkili ca‘dînün bürümünden ve bükümünden yüreklere mübâlâğa kan düşdi. Kan düşmege sebep zîyâde intizârdur zîrâ şabâ zülf-i müca‘aduñ tâblaruñ açmağa ziyâde eglenür ve ziyâde eglenmesi ziyâde ıztırâba bâ‘is olur ki ve yüreklere kan düşmek sebep-i tevakku‘ ve intizârdur.

3. Beyit:

به مي سجاده رنگين کن گرت پير مغان گوید
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزل ها

Be-mey â rengîn kün geret pîr-i muğân gûyed
Ki sâlik bî-ḥaber ne-bûd zi-râh u resm-i menzîlhâ

Surûrî:

Şarâb ile seccâde-i rengîn eyle ya'nî boya, eger saña pîr-i muğân dirse ya'nî sâlik bî-ḥaber gerekmez yâ sâlik bî-ḥaber olmaz. Menzillerinüñ resm ü 'adeti ve râh-ı vuşlatı 'aşk ile olmağdur ki akrebu tarîk ila'llâh tarîk-i 'uşşâk-ı şuttârdur murâd.

Şem'î:

Pîr-i muğân eger saña mey ile seccâdeñi rengîn ve âlûde eyle dir. Anuñ emrine imtişâl idüp rengîn eyle. Zîrâ sâlik sülûk menzillerüñ 'âded ü râhından bî-ḥaber degüldür.

Sûdî:

Bu oldur ki eger saña pîr-i meyḥâne ya'nî bâde-fürûş seccâde ve esbâbuñi meyle âlûde eyle dirse sözin kabûl eyle zîrâ ol bâde-nûşlar tarîkunuñ sâliki Murtâza'dur ve meyḥânelerüñ rûsûm ve âdâdından bî-ḥaber degüldür zîrâ her gün nice 'ârif ü kâmiller kondurup göçürmededür ve rindler tarîkini ḥûb zabt eylemişlerdür ve herkesüñ ṭabî'atını ve meşrebini 'alâ añlamışdur ve herkese ne lâyıkdur göz eylemişdür pes aña bi'z-zarûr ittibâ' lâzımdur ki soñra nedâmet ḥumârın çekmiye zîrâ ḥumâr nedâmeti emrinde ḥikmet-i 'azîme vardır ve ol ḥikmet anuñ ve emsâlinüñ ma'lûmudur ancak.

63

4. Beyit:

مرا در منزل جاتان چه امن عیش چون هر دم
جرس فریاد می دارد که بر بندید محملها

Merâ der-menzil-i cânân çi emn ü 'ayş çün her dem
Ceres feryâd mî-dâred ki ber-bendîd maḥmilhâ

Surûrî:

Baña cânân menzilinde ne emn ne 'ayş çünki her dem, çañ feryâd dutar ya'nî feryâd idüp dir bağlañ maḥmilleri ki bu menzil ḥaṭarlu yerdür kara itmeñ.

Şem‘î:

Baňa cânân menzilinde ne emn ve ne ‘ayş ya‘nî olmaz çünkü her dem, zîrâ eger ğaflet idüp emn ü ‘ayş üzre ola hâsıl itdügi tabakâtıdan ve merâtıbdan düşmek lâzım gelür. Zebân-ı hâl ile ceres feryâd tutar ya‘nî feryâd idüp dir ki maħmilleri bağlañuz zîrâ bu menzilden öte daħı menzil çokdur. Murâd olman maħâma daħı vuşûl-ı müyesser olmadı.

Sûdî:

Bu oldı ki baňa cânân konaklarında eminlikle dirilmek ne müyesserdür ya‘nî müyesser degül istifhâm-ı inkârîdür tarîkle çünkü her vakt ve her nefes ceres feryâd ya‘nî tenbîh ider ki yükleriñüz bağlañ ve cânâna tîzcek vâsıl oluñ ki fırsat ğanîmetdür.

5. Beyit:

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها

Şeb-i târîk ü bîm-i mevc ü gird-âbî çünîn hâ’il

Kocâ dânenend hâl-i mâ sebük-bârân-ı saħilhâ

Surûrî:

Ķarañu gice ve mevc Ķorkusu ve gird-âblık buncılayın Ķorkunç. Ķande bileler bizüm hâlimüzi deñiz kenârınuñ yüki yeynileri.

Şem‘î:

Leyl-i muzlim ve mevc havfı ve buncılayın hâ’il ve meħûf bir gird-âb. Bizüm hâlimüzi Ķande bilür deryâ kenârlarunuñ sebük-bârları.

Sûdî:

Hicrân zulmeti ve raķîb Ķorkusu ve mü’ebbed firâķ gird-âbında Ķalmaq havfı pes biz ki böyle olavuz Ķande bilürler bizüm hâlimüzi sâħil ve sâlda olup bîm-i aĝyâr ve havf-ı infişâlde olmayanlar.

6. Beyit:

همه کارم ز خود کامی به بدنامی کشید آخر
نهان کی ماند آن رازی کز او سازند محفلها

Heme kârem zi-ħod-kâmî be-bed-nâmî keşîd âħir

Nihân key mâned ân râzî k’ez û sâzend maħfilhâ

Surûrî:

Dükeli işüm kendü murâdumca olmakdan bed-nâmlığa çekdi. Kaçan gizlü qalür bir râz ki andan düzeler maḥfilleri.

Şem‘î:

Dükeli ‘amelüm beni ḥod-kâmlıgumdan bed-nâmlığa çekdi. Ya‘nî nefsüme tâbî‘ olmak sebebi ile bed-nâm oldum. Âḥîr kaçan nihân mestûr qalür evvel bir râz ki andan maḥfiller düzeler.

Sûdî:

Bu oldı ki cemî‘-i ef‘âl u aḥvâlüm kendi murâdum muḳteżâsınca oldıgumdan ya‘nî murâdum ḥuṣûliyle muḳayyed olup cânân murâdıyla taḳayyud eylemedıgumden bed-nâmlığa ya‘nî rüsvâyılığa münce ve munḳalib ve müteḥavvil oldı.

7. Beyit:

حضورى گر همى خواهى از او غايب مشو حافظ

متى ما تلقى من تهوى دع الدنيا و اهلها

Ḥuzûrî ger hemî ḥ‘âhî ez û ḡâ‘ib me-şev Ḥâfız

Metâ mâtalâḳ men tehvâ da‘id-dünyâ ve ehmilhâ

65

Surûrî:

Eger bir ḥuzûr isterseñ ondan ḡâfil olma Ḥâfız. Ol zamânda irişürsin sevdüḡün kimseye ki dünyâyı terk eyle daḥî ihmâl eyle.

Şem‘î:

Eger bir ḥuzûr ister iseñ Allâh’dan ḡâ‘ib ve cüdâ olma ey Ḥâfız, murâd eger Haḳ Te‘âla Ḥazretine taḳarrüb taleb eyler iseñ dâ‘im anuñ emri üzre itâ‘at eyle dimekdür. Ol zamânda ki sen mülâḳî olmaḡı murâd idinesin şol kimseye ki anı seversin dünyâyı terk ü ihmâl eyle.

Sûdî:

Oldı ki eger ḥuzûr isterseñ ey Ḥâfız andan ḡâfil olma ya‘nî sevdigüñe vâsıl olmaḳ isterseñ dünyâyı terk eyle ya‘nî yolına bezl ve ḥidmetine şarf eyle.

III. 2. ŞERH YÖNTEMLERİ:

Bu bölümde üç şarihin gazeli nasıl şerh ettikleri ile şerh yöntemlerinin birbirlerinden farklı ve benzer yönleri üzerinde durulacaktır.

2.1. SURÛRÎ:

Surûrî, beyitlerin yerine mısraları şerh etmiştir. Surûrî'nin şerhinde göze çarpan en önemli özellik, kelimelerin cümledeki yerleridir. İrab üzerinde duran Surûrî, hangi kelime hangi eki almış, fiilse hangi zamanda çekimlenmiş onun üzerinde durmuştur. Bazen kelimelere gelen eklerin benzeri Kur'ân-ı Kerim'de varsa o surenin o ayetine gönderme yapmıştır. İlk beyit hariç diğer beyitlerde kelimelerin lügat manasını vermiştir. Daha sonra “*ma'nâ-yı mısrâ budur ki*” ibâresi ile mısraı tercüme etmeye başlamıştır. Son aşamada ise, kelimelerin “...dan/den murâd” ifadeleri ile o kelime ve ibarelerin tasavvufî manalarını vermiştir. Yeri geldiğinde mevzu ile ilgili ayetlere gönderme yapmıştır.

2.1.1. Kelimelerin Dilbilgisel Özellikleri:

Surûrî, dilbilgisi açıklamalarını Arap grameri özelliklerine göre yapmıştır.

2.1.1.1. Kelimelerin Cümledeki Yerleri:

Arap gramerinde cümleye başlarken dikkati çekmek için uyarı mahiyetinde kullanılan ifadeler harf-ı tenbîh denir. Beytin ilk kelimesi olan “*ela*” kelimesine Surûrî, “*harf-i tenbîh*” demiştir. Sonra gelen “*yâ*” sözüne harf-i nidâ (ünlem); “*eyyu*” kelimesinin anlamının ortaya çıkması için başka bir kelimeye ihtiyaç duymasına “*ism-i mübhem*” demiştir. “*Eyyuhu*” kelimesinin sonuna gelen “*hâ*” harfine yine harf-i tenbîh demiştir. Sâkî kelimesine gelen “*Û*” takısının ünlemin gelmesi için kullanıldığını dile getirmiştir.

2.1.1.2. Kelimelerin Türleri ve Çekimleri:

Kelimelerin türleri ile ilgili bir açıklama yapmayan Surûrî, onların sadece türünü söyleyerek mısraı Türkçeye tercüme ederken irabda yerlerini belirlemek için kullanmıştır:

lafz-ı es-sâkî *şıfatdur*

metâ *zarf-ı zamândur*

lafz-ı men *ismdür*

yâ *harf-i nidâdur*

Surûrî, şerhte geçen Arapça fiillerin hangi zamanda çekimlendiğini dile getirmiştir. Bunu Farsça fiillerde yapmamıştır. Şimdiki ve geniş zaman için “*muẓâri*”; geçmiş zaman için “*maẓî*”; emir için “*emr-i hâẓır*” lafızlarını kullanmıştır. Bazen Arapça fiilleri açıklarken onların maẓî‘, ve muẓâri‘ hâllerini de vermiştir:

edir *emr-i hâẓırdur edâre yûdirudan*

nâvil *emr-i hâẓırdur nâveleden*

Eylemlerin kaçınıcı bâbdan geldiğini, buna göre de manasının ortaya çıktığını ifade etmiştir:

tehvâ dördünci bâbdan muzâri ‘dür bu bâbdan hevâ-yı muḥabbet ma ‘nâsinadur.

2.1.1.3. Kelimelerin Diğer Kelimelerle Kurduğu İlişkiler:

Bazı kelimelerin Arapça dilbilgisi kurallarına göre dişil olduğunu, fiile gelen zamirlerin de dişil olduğunu dile getirmiştir. Bunun için de müennes kelimesini kullanmıştır.

“*nâvilhâ*” kelimesindeki “hâ” harfinin mü’neş olduğunu, bunun da “*ke’s*” lafzının aslında mennes olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Bazı kelimelerin bulunduğu mısra da yer almadığını, bunun yerinin diğer mısra da olduğunu dile getirmiş, bunun için de “*maẓmûnına*” kelimesini kullanmıştır:

ez-û lafzı mısra‘-ı şânî *maẓmûnına* işâretdür.

2.1.1.4. Dilbilgisi Kuralları İçin Kur’ân-ı Kerîm’den Örnek Ayetler Vermiştir:

Kelimelerin müennes olması durumunda sıfatların da bu kurala uyması gerektiğini bildirip Kur’ân-ı Kerîm’den âyet örneği vermiştir. “*Ke’s*” lafzı mü’neşdir onunla çalışan kelimelerin de müennes olması gerektiğine örnek olarak bu kelimenin geçtiği âyeti örnek olarak vermiştir.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ⁷

2.1.1.5. Gramer Bilgisi Verdiği Yerler:

Surûrî, metni şerh ederken bazen konuyu daha iyi açıklamak için, dilbilgisi açısından kısa bilgiler verir. Bazı kelimelerin sonundaki “s” harfinin üstünde bulunan hemzenin “s” vahdet manasına geldiğini ifade etmiştir:

Âhîrinde hâ olan lafzda hemze vahdet ifâde ider nâfeî gibi

Kelimelere gelen eklerin özelliğini belirtir:

geret lafzında *tâ* hîṭâb.

Huzûrî lafzında *harf-i yâ vahdet* içündür hâhî lafzında *harf-i yâ hîṭâb* içündür.

2.1.2. Kelimelerin Manaları:

Surûrî, kelimelerin manalarını iki aşamada vermiştir. İlk aşamada kelimelerin gramer özelliklerini, verdikten sonra hemen onların lügat manasını

vermiştir. İkinci aşamada ise, mısraı Türkçeye tercüme ettikten sonra kelimelerin tasavvufî manalarını aktarmıştır.

2.1.2.1. Kelimelerin Lügat Manası:

Burada kelimelerin anlamını açıklarken açıklamanın sonunda “*dirler*” ya da “*dimekdür*” ifadesini kullanır:

ke’s şol kadehe dirler ki içinde şarâb ola.

şabâ gün toğusu yiline ve her şehir vaktinde esen yile *dirler* ve *furra* alına dökülen şaça *dirler*.

Ca’d kıvırcık dimekdür

Eğer kelimenin birden fazla manası varsa bunu “*bir nice ma’nâya gelür*” şeklinde ifade eder. Sonra mısrada hangi mana geçerli ise, “*ma’nâsı münâsibdür*” biçiminde o kelimenin anlamını verir:

Tâb *bir nice ma’nâya gelür* bunda harâret ü ziyâ *ma’nâsı münâsibdür*.

Bazı soru kelimelerinin anlamını açıklarken “*ıtlâk*” ifadesini kullanır:

lafz-ı men ismdür ekşeriyâ ehl-i ‘aql olanlara ıtlâk olunur

Bazı fiillerin manasının bağlı bulundukları kalıba göre anlam aldığını dile getirir:

tehvâ dördüncü bâbdan muzâri ‘dür bu *bâbdan hevâ-yı muhabbet* ma’nâsınadır⁸.

2.1.2.2. Kelimelerin Tasavvufî Manası:

Surûî, mısranın anlamını verdikten sonra kendince kelimelerin tasavvufî manalarını verir. Burada kelimelerin manasını açıklarken “*murâd*” ifadesini kullanır:

sâkîden murâd vâ’iz ü nâsih ve râğbet ü zevk viricidir ve *ke’sden murâd* şol va’z u nâsihat ve kelime-i hikmetdür ki âdeme şevk u râğbet virür.

ca’dan murâd tabakât-ı hicâb ve merâtib-i istitârdur.

muğân âteş-perest *dimekdür* / *pîr-i muğândan murâd* şeyh ü mürşiddür.

furradan murâd hicâb-ı cemâl-i kibriyâdur *şabâdan murâd* tecellî-i İlâhîdür *nâfe koğusundan murâd* eser-i feyz-i Hâkdur.

şarâbdan murâd *aşkdur*.

Cânândan murâd Hazret-i Hâkdur ve *menzilden murâd* sülûk mertebeleridir.

ceresden murâd tarîk-i Hâkkuñ haşarın beyân idenlerdür.

şeb-i târîkden murâd zulmet-i hubb-ı dünyâ ve zulmet-i nefis ü hevâdur ve **bîm-i mevcden murâd** ‘akabât-ı bahır-i sülûk ve temevvüc-i deryâ-yı ‘işyân ve tehyîc ü iğvâ-yı şeytândur. Ve **gird-âbdan murâd** ilhâda düşmek yâ tarîkatde kemâl buldum diyü yerde kalmakdur.

Surûrî, tercüme ettiği bölümde kelime grubunun Türkçe karşılığını verdikten sonra onun tasavvufî manasını da açıklamıştır:

“**sebûk-bârân**” kelime grubuna “**yüki yeyniler**” manasını verdikten sonra onun tasavvufî manasını vermiştir:

yüki yeynileri bunlardan murâd **vuşûl ila’llâh hâşıl kılanlar ve cezbe-i ilâhiye irişüp vâşıl** olanlardır.

2.1.3. Mısraı Tercüme Ettiği Bölüm:

Surûrî, mısraları tercüme ederken daha çok kelimelerin lügat manaları üzerinden tercüme etmiştir. Onlara tasavvufî bir mana yüklememiştir. Daha sonra kelimelerin ve ibarelerin tasavvufî manalarını vererek mısraın anlamının tasavvufî yorumunu ortaya koymuştur:

İlk beytin ilk mısraı;

“*ma’nâ-yı mışrâ’ budur ki âgâh ol ey sâkî devr itdür tolu kadehi ve şun anı.*”

Son beytin ilk mısraı;

“*ma’nâ-yı mışrâ’ eger bir huzûr isterseñ ondan gâfil olma Hâfız.*”

Surûrî, bazen iki mısraın anlamını birbirine eklerken “**mağûl-i kıavl budur**” şeklinde geçiş yapmaktadır. Bu durumda açıklamasını “**mağûl-i kıavli ... maẓmûnidur**” şeklinde yapmıştır.

Mağûl-ı kıavl budur ki yâ mağûl-ı kıavl be-mey seccâde rengîn kun **maẓmûnidur** bu aña ta’lîldür ya’nî sâlik bî-haber gerekmez yâ sâlik bî-haber olmaz menzillerüñ resminden ve râhından.

2.1.4. Mısraın Tasavvufî Şerhi:

Surûrî, kelimelerin tasavvufî manasını verdikten sonra o mısraı tasavvufî bir manada şerh etmiştir. Burada tasavvufî anlamı vereceği zaman “**ya’nî**” kelimesini kullanmıştır:

ya’nî seccâdede ‘ibâdetüñ ‘aşk ile olsun zâhid-i huşk olma eger saña mürşid dirse.

ya’nî vuşûl ila’llâh menzillerinüñ resm ü ‘adedi ve râh-ı vuşlat-ı ‘aşk ile olmağdur ki aķreb-i ĩuruk ila’llâh tarîķ-i ‘uşşâķ-ı şutĩardur.

2.1.5. Şerhte Gönderme Yapma:

Surûfî, mısraları şerh ederken bazen kelâm-ı kibârdan sözler de aktarmıştır. Bunu da “*ahbâr-ı meşâyıhdandur bu kelâm ki*” ifadesi ile vermiştir. Bazı kelâm-ı kibâr sözlerini aktarırken “*dimişler, buyurmuşlardır*” kelimelerini kullanmıştır:

Ahbâr-ı meşâyıhdandur bu kelâm ki

مَنْ لَا شَيْخَ لَهُ فَالشَّيْطَانُ شَيْخُهُ

“Men lâ şeyhe lehu fe’ş-şeytânü şeyhuhu.”⁹

الدليل ثم السبيل

*ed-delîlu şümme’s-sebîli dimişler.*¹⁰

الرفيق ثم الطريق

*errefîku şümme’t-ṭarîki buyurmuşlardır.*¹¹

دُنْيَاكَ مَا يَبْعَدُكَ عَنْ مَوْلَاكَ

*dünyâke mâ yûba ‘idüke ‘an mevlâke*¹²

Mısraları tasavvufî açıdan şerh ederken kimi zaman tasavvufî eserlere göndermelerde bulunmuş; bu durumda da “*buyurur*” ve “*dimiş*” şeklinde açıklama yapmıştır:

Ceresden murâd tarîk-i Hâkkuñ ḥaṭarın beyân idenlerdür nitekim ***Ḥazret-i Mevlânâ buyurur:***

نَیْ حَدِیْثِ رَاهِ پُرْ خُونِ مِیْکَنْد

قَصَّه هَایِ عَشْقِ مَجْنُونِ مِیْکَنْد

Ney ḥadîṣ-i râh-ı pür-ḥûn mî-küned

Ḳıṣṣahâ-yı ‘aşk-ı Mecnûn mî-küned¹³

Ḥazret-i Mevlânâ buyurur:

بَنْدِ بَگْسِلِ، بَاشِ آزَادِ، اِیْ پَسَر

چَنْدِ بَاشِیْ بَنْدِ سِیْمِ وَ بَنْدِ زَر

Bend b’ügsil bâş âzâd ey püser

Çend bâşî bend-i sîm ü bend-i zer¹⁴

ve Şeyh Sa'dî dimiş:

تعلق حجاب است و بی حاصلی

چو پیوندها بگسلی واصلی

Ta'alluk hicâbest ü bî-hâşilî

Çü peyvend hâ b'ûgsili vâşilî¹⁵

Surûrî, şerhteki önemli bir yaklaşımı, başkalarının yorumlarını da eserine eklemesidir. Bunu yaparken de *"ba'zılar murâd ...dimişler"* ibaresini kullanmıştır.

Kande bileler bizüm hâlimüzi deñiz kenârınuñ yüki yeynileri bunlardan murâd vuşûl ila'llâh hâşıl kılanlar ve cezbe-i ilâhîye irişüp vâşıl olanlardır *ba'zılar murâd melâ'ikedür dimişler*¹⁶

2.2. ŞEM'Î:

Şem'î, gazeli şerh etmeye mısraları Türkçeye tercüme etmekle başlamıştır. Eğer anlaşılmayan bir şey kaldığını düşünürse *"ya'ni"* kelimesiyle tercümesini derinleştirmiştir. Sonraki adımda kelimelerin kendince anlamlarını vermiştir. Bazen kelimelerin manalarını açıkladığı yerlerde meşhur şairlerin şiirlerinden örnekler verme yoluna gitmiştir. Sonra, cümle irabları yapmıştır. Burada daha çok *"bunda, murad"* ifadelerini kullanmıştır. Kelimelerin daha çok tasavvufî manalarını açıklamıştır. Arapça kelimelerin, özellikle fiillerin dilbilgisi yapılarını irdelemesine karşın, Farsça kelimelerde çoğul manaya gelen kelimelerin yapısını sadece incelemiştir. Bazı dilbilgisi özellikleri için başka divanlardan örnek beyitleri şahit olarak getirmiştir.

71

2.2.1. Mısraı Tercüme Ettiği Bölüm:

Şem'î, şerhine ilk önce ele aldığı mısraı Türkçeye tercüme etmekle başlamıştır. Bu durum, Surûrî'nin şerh anlayışından farklıdır. Bu tercümeler beytin ilk görünen anlamı olduğu gibi, doğrudan tasavvufî anlamı da olabilir. İlk beyite birinci mısraı tasavvufî mana vermeden ikinci mısraı da tasavvufî anlam vererek şerhine başlamıştır.

İlk beytin ilk mısraı:

"Agâh ol ey sâkî kâseyi devr itdür ve anı şun"

İlk beytin ikinci mısraı:

Ki 'aşk-ı İlâhî vişâl-i Hakk ile 'âlem-i ervâhda evvel âsân görindi ammâ ba'de'l-vişâl 'aşkuñ müşkileri düşdi.

Beyitteki mananın tam ortaya çıkması için son beytteki mısraların mana olarak yer değiştirmesi gerektiğini dile getirmiştir:

mısrâ‘-ı şânî ma‘nâda mısra‘-ı evvel üzre muḳaddemdür.

2.2.2. Kelimelerin Dilbigisi Özellikleri:

Bu bölümde, kelimelerin türleri ve çekimleriyle kelimenin cümledeki yeri, kelimeler arası ilişkilerin nasıl olduğu ve kelimelere gelen eklerin özellikleri üzerinde durulacaktır.

2.2.2.1. Kelimelerin Cümledeki Yerleri:

Şem‘î de, Surûrî gibi dilbilgisi açıklamalarını Arapça gramer kurallarına uygun olarak yapmıştır. İlk beytin ilk kelimesi olan “*elâ*” kelimesine Şem‘î de “*ḥarf-i tenbîh*” demiştir. Kelimenin türü açısından ikisi de aynı açıklamayı yaparken Şem‘î, bu kelimenin yerinin birinci mısra değil de, ikinci mısra olduğunu söylemiştir. “*eyyuhu*” kelimesinin sonuna gelen “*hâ*” harfine Surûrî, harf-i tenbîh derken Şem‘î, “*hâ*” harfine “*zâ‘id*” demiştir.

2.2.2.2. Kelimelerin Türleri ve Çekimleri:

Şem‘î, kelimelerin türleri hakkında bilgi vermemiştir. O da, Surûrî gibi mananın ortaya çıkması için kelimenin cinsini belirtme yoluna gitmiştir. İsim “*ism*”, sıfat “*sıfat*”, zarf “*zarf*”, ünlem “*münâdi*” ve “*nidâ*” kelimeleriyle karşılanmıştır:

Men *ism*-i mevşûldur şılası tehvâdur

Şem‘î de, sâkî kelimesinin ey lafzının sıfatı olduğunu dile getirmiştir:

Sâkî ey lafzınıñ *şıfatudur*

Yâ harf-ı *nidâdur ey münâdîdür*

Metâ *zarf-ı zamân*

Şem‘î de, Surûrî gibi fiillerin ne anlama geldiğinden bahsetmemiş, onların cümledeki çekimleri üzerinde durmuştur. O, fiillerin bâbını ve kaçınıcı şahısta çekimlendiğini ve kipini söylemiştir. Gelecek ve şimdiki zaman için “*mużâri*”; emir için “*emr*” kelimelerini kullanmıştır. Gazelde sadece Arapça fiillerin özelliklerinden bahsetmiştir. Farsça hiçbir fiil için dilbilgisi açıklaması yapmamıştır:

edir *ef‘âl bâbından* emr-i ḥâzırdur nâvil *emr-i ḥâzırdur* mefâ‘ile bâbından.

tehvâdur ki fil-i *mużâri‘-i muḥâṭabdur*.

Asıl metinde yazılmadığını, ama dilbilgisi olarak var olması gereken bir özelliği metni şerh ederken aktarmıştır. Metinde kendince olması gereken, fakat yazılmayan eke “*hazf*” demiştir:

Hâfiz münâdîdür ey ki harf-i nidâdur lafzen hazf olunmuşdur.

2.2.2.3. Kelimeler Arası İlişkiler:

Şem‘î, bazı kelimelerin bulunduğu mısra da yer almadığını, bunun yerinin diğer mısra olduğunu dile getirir. Bunun için de “*maşrûf*” ve “*kayd*” kelimelerini kullanır. Bazen bunu yapmasının “*sühûlet-i ma‘nâ*” olduğunu söyler:

Elâ harf-ı tenbîhdür mısra‘-ı şânîye *maşrûfdur*.

Âhîr lafzı mısra‘-ı şânîye *kayd* olındı sühûlet-i ma‘nâ için.

2.2.2.4. Kelimelerdeki Eklerin Özelliğini Belirtir:

Şem‘î, Arapça fiillere gelen zamirlerin özelliğinin ne olduğunu ve hangi kelimeyle çalıştığını dile getirmiştir. Ek olan zaminin hangi kelimeyle çalıştığını göstermek için “*râci*” ifadesini kullanır:

“Nâvilhâ” da olan te’nîş zamîri kâseye râci’dür mü’enneş-i semâ’i olduğundan.

Şem‘î, gazelde çoğul isimlerin hangi dile göre yapısal olarak çoğul olduğunu yeri geldiğinde söylemiştir. Çoğul için “*cem*” kelimesini kullanmıştır:

Maḥfilhâ cem‘-i maḥfildür kâ‘ide-i Fûrs üzre.

Müşkilhâda olan hâ lafzı ‘alâmet-i cem’dür.

2.2.2.5. Gramer Bilgisi Verdiği Yerler:

Şem‘î, gazelde genelde Arapça kelimelerin sarf ve nahvi üzerinde durmuştur. Farsça kelimelerle ilgili gramer açıklamaları yapmadığı için onun şerhi dilbilgisi özelliğiyle öne çıkan bir şerh değildir. Şem‘î, Arapça zaman manasına gelen “*metâ*” kelimesinin “*tâ*” şeklinde de kullanılabileceğini dile getirmiştir:

Metâ zarf-ı zamân ve mâ zâ’iddür zîrâ metâ “mâ”sız dahı ‘amel eder.

2.2.3. Kelimelerin Manaları:

Şem‘î, kelimelerin manalarını iki aşamada açıklamıştır. Onların lügat manası üzerinde pek durmamış; gerekli gördüğü yerlerdeki bazı kelimelerin sözlük anlamını vermiş; kelimelerin tasavvufi manalarını aktarmayı daha uygun görmüştür.

2.2.3.1. Kelimelerin Lügat Manası:

Kelimelerin lügat manası için “*ma‘nâsına*” ve “*kendü ma‘nâsı*” ifadesini kullanmıştır. “*kendü ma‘nâsı*”na ifadesini kullandığı yerde bu lügat manasının açıklandığı yere uymadığını dile getirmiştir:

Bûy ümmîd ma‘nâsınadır kendü ma‘nâsına maḥalle mülâyim degüldür.

Ceres deve çañi

Arapça fiillerin manasını fiillerin hangi zamanda, kipte ve kişide çekimlediğini söyleyerek manalarını vermiştir:

tehvâdur ki fi‘l-i muzâri‘-i muḥâtabdur bâb-ı râb‘adan ki maḥabbet ma‘nâsına olan hevâdan müştakdur.

İlk mısra da geçen “nâvil”, kelimesinin “iç” manasına geldiğini, bunun da nedeninin aynı mısra da yer alan “edir” fiili ile anlam bakımından aynı olduğunu ifade etmiştir. Tekrara düşmemek için “sen iç” şeklinde anlam vermiştir. Bu manaya geldiğine örnek olarak da Molla Câmi’nin bir şiirini vermiştir.

صفای جام می جامی برد زنگ غم از خاطر

إذا ماتلق من مهم فحاولها و ناولها

Şafâ-yı câm-ı mey Câmi bered jeng-i ğam ez-ḥâtır

Îzâ mâ telqa min mehemmin feḥâvilhâ ve nâvilhâ¹⁷

Şem‘î, bu kelimeler dışında gazeldeki diğer kelimelerin lügat manasını vermemiştir.

2.2.3.2. Kelimelerin Tasavvufi Manası:

Şem‘î, mısraları nesre çevirdikten sonra, gazeldeki neredeyse bütün kelimelerin tasavvufi manalarını vermiştir. Çünkü ona göre, kelimelerin gerçek manaları değil, tasavvufi anlamları önemlidir. Bu tasavvufi manaları mısraları nesre çevirdikten sonra vermiştir. Tasavvufi anlamını verdiği zaman genelde “...den/dan murâd” ibaresini kullanmıştır:

Kâseden murâd câm-ı maḥabbet ü feyzdür.

Sâkîden murâd mürşid-i kâmindür.

Ṭurrenden murâd hicâb-ı cemâl-i Kibriyâdur.

Şabâdan murâd feyż ü faẓl-ı İlâhîdür.

Zülf kelimesinin manasını tasavvufî olarak açıkladıktan sonra bu anlama uygun bir beyit nakletmiş, sonra zülf kelimesinin başka bir tasavvufî manasını açıklamıştır:

Zülfden murâd bunda zulmet-i kevnîdür ki vişâl-i cânâna hicâbdur ve fetâhide-i cemâl-i nikâbdur. Nitekim Mevlânâ Câmî demişdür.

Beyt

ظلمت کونم غرض باشد ز زلف

نقطه ذاتم مراد آمد ز خال

Zulmet-i kevnem ğaraż başed zi-zülf

Nokta-ı zâtem murâd âmed zi-hâl¹⁸

Ve gâhî zülf esrâr-ı İlâhîye ma'nâsına gelür.

Ca'ddan **murâd** zulmet-i kevnin mütezâ'if olmasıdır.

Bûy ümmîd **ma'nâsınadır**.

“Pîr-i muġân” tamlamasının tasavvufî manasını açıkladıktan sonra bu kelime için ikinci mısradaki sâlik kelimesini delil olarak kullanmıştır. Burada tercih ettiġi kelime ise, “kârîne”dir. Bunu sâlik kelimesini açıklarken de yapmıştır:

Pîr-i muġândan murâd mürşiddür ki mısrâ'-ı şânîde olan sâlik lafzı aña **karînedür**.

Sâlikden murâd bunda sâlik-i müntehîdür sâlik-i mübtedî degüldür ki bî-haber ne-bûd kelimeleri aña **karînedür**.

Cânândan murâd Hak Te'âlâ Hazretleridür.

Menzilden murâd seyr-i ma'nevîde olan tabakâtdur

Ceresden murâd mürşiddür.

Şeb-i târikden murâd maḥabbet-i dünyâdur.

Mevcden murâd takâzâ-yı nefsdür.

Gird-âbdan murâd sû'-i hâtemedür.

Sebük-bârlardan murâd evliyâullahdur.

Mey kelimesinin manasının tasavvufî olarak aşk olmadığını ifade etmiştir:

Meyden murâd bunda 'aşk degüldür.

Metinde “nâfe” kelimesine dört farklı anlam vermiştir. Birinci mana için *Ebü’l-Kâsım İbrâhim en-Nasrâbâdî*’nin bir görüşünü; ikinci anlam için de *Mevlânâ’nın Mesnevisi*’nde geçen bir hadisi nakletmiştir. “Nâfe” kelimesinin üçüncü ve dördüncü anlamları için kaynak nakletmemiştir. Kelimenin üçüncü anlamını verdiği “*dâhi mümkündür*” ifadesini; dördüncü kez açıkladığında ise, “*bunda*” kelimesini kullanmıştır:

Nâfeden murâd cezbe-i Hudâ’ dur.

جذبة من حذابات الرحمن توازي علم الثقلين

“Cezbeti min cezebâtü’r-rahmân tuvazî min ‘ameli’s-sakaleyn”¹⁹

Nâfeden murâd nefhâ-ı İlâhiyye dahı olmak rûşen ve câ’izdür

الا ان الله ايام دهركم نفحات فتعرضوا لها

Elâ inne’l-lâhe fi eyyâm-ı dehrikum nefahatin fete’arrazû lehâ²⁰

Nâfeden murâd nefhâ-ı Rahmâniyye dahı olmak mümkündür.

Nâfe bunda râyiha.

Kâse kelimesinin manasını verirken içindeki şeyi kastettiğini dile getirmiştir. Bunu başkalarından rivayet ediyormuş gibi “**dirler**” sözüyle aktarmıştır:

Kâsen dirler ki içinde bakîye ola.

2.2.4. Mısraları Şerh Ettiği Bölüm:

Şem’î, bu bölümde bütün mısraları, ilk önce tercüme etmiş; kelimelerin tasavvufî manalarını verdikten sonra şerhine geçmiştir. Bazen “**ya’nî**” kelimesi ile şerhini derinleştirmiştir:

İlk mısra:

Âgâh ol ey sâkî kâseyi devr itdür ve anı şun.

İkinci mısraı tasavvufî açıdan tercüme ettikten sonra şerhini tamamlamıştır:

Ki ‘aşk-ı İlâhî vişâl-i Hakk ile ‘âlem-i ervâhda evvel âsân görindi ammâ ba‘de’l-vişâl ‘aşkuñ müşkilleri düşdi. **Ya’nî** ‘âlem-i nâsûte gelmek ile zâhir oldı. Bu vech dahı câ’izdür ibtidâ sülûkda ‘aşk âsân görindi.

Şem’î, birinci ve ikinci beyitlerin birinci mısraı ile yedinci beytin ikinci mısraında şerhini tamamladıktan sonra “**bu beyt**” ibaresi ile beytin kendince yazılış amacını ortaya koymuştur:

Bu beyt ile iş’âr ider ki sâlike evvel mürşid lâzımdur.

Bu beyt ile ma'lûm olur ki 'aşkuñ hûşûli ânî degüldür.

H'âce Hâfız **bu beyt** ile dünyânuñ terkine işâret eyler.

2.3. SÛDÎ:

Sûdî, şerhinde beyitleri bir bütün olarak ele almış ve mısraları ayırmadan incelemiştir. Şerhte dikkati çeken en önemli özellik, kelimelerin yeri geldiğinde okunuşuna kadar inilmesi olmuştur. Kelimeyi hem iç (mana) hem de dış şekil (ses) olarak inceledikten sonra sözcüğün diğer kelimelerle kurulan anlamsal özelliklerine değinmiştir. Daha sonra kelimenin cümle içindeki yerine işaret etmiş ve **"maḥşûl-i beyt"** bölümünde mısra tercümesini gerçekleştirmiştir. Burada verdiği anlamı bazen **"ya'nî"**, **"murâd"** kelimeleriyle derinleştirmiştir. Sûdî, bazen kelimelerin dilbilgisi yapısı, başka sözlüklerde geçen anlamları hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir. Kelimelerin çağrışımlarını, halk arasında geçen anlamlarını ansiklopedik bir bilgi derinliğiyle aktarmıştır. Yeri geldiğinde beyitte geçen bir ibareyi; Arapça, Farsça, Türkçe atasözü, deyim veya kelâm-ı kibârdan bir söz ya da önemli eserlerden bölümler aktararak açıklamıştır. Bazen de ibarenin manasına uygun olarak bir hadis ya da bir ayet nakletmiştir. Gerekli gördüğü yerlerde kelimelerin ve eklerin cümledeki yerleriyle ilgili "cümle irabı" yapmış ve edebî sanatlardan bahsetmiştir. Sûdî'nin şerhte izlediği diğer bir tutum ise, diğer şârihlerin yaptığı şerhlerdeki konuyla ilgili kendisince hata olarak gördüğü yerlere reddiyeler yazmasıdır.

2.3.1. Gazel ile İlgili Bilgi Vermesi:

Sûdî, gazeli şerh etmeye başlamadan önce gazelin ilk beytinin ilk mısraının Yezîd'in Dîvânı'ndan bir kıt'adan alındığını dile getirmiş ve Dîvân'dan aşağıda yer verilen bölümü aktarmıştır:

Bu mısra' Yezîd bin Mu'âviye'nün baḥr-i hezecden bir kıt'asınun beyt-i şânîsidür. Bi-kemâlihi aṣl-ı kıt'a böyledür:

انا المسموم ما عندي بترياقي ولا راقى

ادر كأسا وناولها الا ياء يهاالساقى²¹

En'el-mesmûmu mâ 'indî bi-tiryâḳin velâ râḳî

Edir ke'sen ve nâvilhâ elâ yâ eyyuhe's-sâḳî²²

Sûdî, Hâfız'ın bu mısraı takdim tehir ederek gazeline aldığını söylemiştir. O, Hâfız'ın Yezîd'in bu mısraını dîvânına almasının sonraki dönemlerde bazı şairler tarafından eleştirildiğini dile getirmiştir. Böyle yapmasının nedeni, kendi görüşünü desteklemek için olmalıdır. Bu nedenle Muhammed b. Yûsuf b. Şihâb-ı Şîrâzî'nin bir kıt'asını aktarmıştır.

Ehl-i Şîrâzî²³ buyurmuşdur kıt'a:

خواجه حافظ را شبی دیدم بخواب
گفتم ای در فضل و دانش بی حساب
از چه بستی بر خود این شعر یزید
با وجود این همه فضل و کمال
گفت واقف نیستی زین مسئله
مال کافر هست بر مؤمن حلال

H̱v̱âce H̱âfız-râ şebî dîdem bi-ẖv̱âb
Güftem ey der-fazl u dâniş-i bî-ḥesâb
Ez çi bestî ber-ḥod in şî'r-i Yezîd
Bâ vücûd-ı in heme fazl u kemâl
Güft vâkıf nîstî z'în mes'ele
Mâl-ı kâfir hest ber-mü'min ḥelâl²⁴

Sûdî, bu görüşüne ikinci bir delil olarak Kâtîb-i Nişâbûrî'nin²⁵ Hâfız'ı eleştiren bir kıt'asını göstermiştir:

عجب در حیرتم از خواجه حافظ
بنوعی کش خرد زان عاجز آید
چه حکمت دید در شعر یزید او
که در دیوان نخست از او سراید
اگر چه مال کافر بر مسلمان
حلالست و درو قیلی نشاید
ولی از شیر عیبی بس عظیمست
که لقمه از دهان سگ رباید²⁶

'Aceb der-ḥayretem ez-H̱v̱âce H̱âfız
Be-nev'î-keş ḥired z'ân â'ciz âyed
Çi ḥikmet dîd der-şî'r-i Yezîd-i û
Ki der dîvân neḥost ez-û ser-âyed
Eger çi mâl-ı kâfir ber-müslimân
Ḥelâlest ve der-û kîlî neşâyed

Velî ez-şîr ‘aybî bes ‘azîmet

Ki loğma ez-dehân-ı seg rübâyed²⁷

Sûdî, ilk mısrayla ilgili bu bilgileri verdikten sonra kelimeleri dilbilgisi açısından incelemeye başlamıştır.

2.3.2. Kelimelerin Dilbilgisi Özellikleri:

Sûdî, kendi içinde bir bütün olan metinleri şerh etmek için kelimeleri tek tek, ses ve anlam özellikleri üzerinden inceledikten sonra, kelimeler arasındaki ilişkileri ve sözcüklerin cümle içindeki yerlerini belirleyerek metinleri açıklamıştır.

Arapça sarf kitaplarından Şafîye’yi ve nahiv kitaplarından Kafiye’yi şerh eden Sûdî, Türkçe ve Farsça kelimeleri ve cümleleri, Arapça gramer kurallarına göre değerlendirip açıklamıştır.

Sûdî, kelime yapımı için “*müştak*”, sözcüğünü, birleşik kelime içinse “*mürekkeb*” sözcüğünü kullanmaktadır. Fiillerin ve fiilden türetilen kelimelerin yapısı için de “*bâb*” kelimesini tercih etmiştir:

Gûyed *gûyîdenden* müştağ fi’l-i müfred-i gâ’ib

Çünîn *mürekkebdür* çünle înden çün edât-ı teşbih ve în ism-i işâretdür, karîb içün terkîb sebebiyle çünîn vâvı înüñ hemzesi hâzîf olmuştur.

Emn maşdardur emime yâ’menudan ya’nî ‘*aleme* bâbından

Molla Câmi, *Kafiye* adlı Arapça dilbilgisi kitabına yazdığı şerhte, dilbilgisi açıklamalarına kelimenin tarifıyla başlamıştır (Câmî, 2005, s. 2). Câmî, kelimeyi; isim, fiil ve harf olarak üçe ayırır (Câmî, 2005, s. 8). Sûdî, de kelimeyi aynı şekilde sınıflandırmıştır.

2.3.2.1. İsim:

Sûdî, ismin ne olduğundan bahsetmemiştir. Anlamın ortaya çıkmasını sağlamak için o kelimenin dilbilgisi kurallarına göre özelliğini anlatmıştır. İsim kelimesini; “*ism*” ile çoğulu olan “*esmâ*” şeklinde eserlerinde kullanmıştır. İsim tamlaması için “*muzâf*” kelimesini, tamlayan içinse “*muzâfun ileyh*” ibaresini tercih etmiştir. İsimlerin çoğulu için “*cem*” kelimesini kulanırken bazen cem’in nasıl yapıldığını göstermiş, bazen de hangi dilin üslubu üzerine “*cem*” yapıldığını dile getirmiştir. Sıfat, zamir ve ünlem kelimelerinin de ne olduğunu açıklamamış ve onların metindeki kullanılış türlerini söylemiştir:

merâda mîm *zamîr*-i mütekellim-i vahdedir.

muzâf-ı mahzûf ol aşlında cân-ı cânân ola ... hâzîf idüp *muzâfun ileyhi* mahâlline

maḥmilhâ maḥmilûñ *cem'idür*.

sebük-bârân, sebük-bârûñ *cem'idür*. Elif ve nûnla *cem' olmuştur*.

sâhilhâ sâhilûñ *cem'idür*. *Üslûb-ı 'Acem üzre*.

Turre kelimesinin Arapça gramer kurallarına göre çoğulunun “türer” olduğunu ifade eder:

Turre cem'î türer gelür tânuñ zammı ve rânuñ fethiyle.

Belirtili isim tamlaması “*izâfet-i lâmiyye*”; belirtisiz isim tamlaması “*izâfet-i beyâniyye*”, sıfat tamlaması “*vaşf-ı terkîbî*” terkipleriyle karşılanmıştır:

Şeb gece *târik ve târ* karanlık ma'nâsınadır ve *izâfet-i beyâniyyedür*, bîm korkı mevc deniz talazı ve *izâfet-i lâmiyyedür*.

ḥod-kâm vaşf-ı terkîbîdür.

Soru sözcüklerine *kelime-i istifhâm* ibaresini kullanmıştır:

Çi *kelime-i istifhâmdur*.

Zarf için *ta'lîl ve zarfiyyet* kelimelerini tercih etmiştir:

Çün bunda *ta'lîl* ma'nâsınadır.

üftâd *fi'l-i mâzî'dür* sâbıkan beyân olunan gibi sükût ma'nâsınadır. Bunda zarfiyyet ifade eder.

2.3.2.2. Harf:

Sûdî, harfin ne olduğundan bahsetmemiştir. Anlamanın ortaya çıkmasını sağlamak için harfin kelimeye kattığı mana üzerinde durmuştur. Maksudoğlu, isim veya fiilin başına gelen harf veya edat denilen kelimeleri, alfabe olan harflerle karıştırmamak gerektiğini dile getirmektedir (Maksudoğlu, 1969, s. 106). Harfler tek başlarına anlamları olmadıkları hâlde, isim veya fiillerin başına gelerek onlara anlam katarlar (Bostancı, 2010, s. 11). Sûdî, kelimelerin önüne veya ardına gelerek onlara mastar anlamı veren harflere “*ḥarf-i maşdar*” demiştir. İsimlerden önce gelerek onlara seslenme anlamı veren harfleri “*ḥarf-i nidâ*” olarak adlandırmıştır. Uyarı manasında kullanılan harflere “*ḥarf-i tenbîh*” demiştir:

Ḥod-kâmî, yâ ḥarf-i maşdardur

Yâ ḥarf-i nidâ

Elâ ḥarf-i tenbîh

2.3.2.3. Fiil

Sûdî, fiilin ne olduğu hakkında bilgi vermemiştir. Fiillerin, cümledeki irablarının ve anlamlarının ortaya çıkması için okunuşlarından, kalıplarından ve sigalarından bahsetmektedir. Fiil kelimesini cümledeki yüklem manasında kullanan Sûdî, Arap gramer kurallarına göre hangi zamanda, hangi kalıpta ve hangi kişiye göre çekimlendiğini söyler:

Sâzend fi‘l-i muzâri-i cem‘-i gâ‘ibdür, sâzîdenden

Mâned, fi‘l-i muzâri‘-i müfred-i gâ‘ib

Dâred fi‘l-i muzâri‘dür dârîdenden müştakdur, dâştenden degül. şâbıkan beyân olunan kâ‘ide gibi ammâ bunda maşşûd istimrârdur.

Bunların yanı sıra Farsaçada mazi ve muzari olmak üzere iki fiil kökü olmasına karşın Sûdî, bütün fiilleri bulunduğu zamanda kabul etmiştir. Fiil çekimi için “*şîga*”, fiil türemi için “*müştağ*” kelimelerini kullanmıştır. Fiillerin muzari iken mazi kökten gelmediğini ifade etmiş, Arapça hangi bâbdan geldiğinden bahsetmiştir. Fiildeki şimdiki zaman için “*hâliyyet*” kelimesini, çoğul fiil çekimleri için “*cem*”, geçişli fiiller için “*müte‘addî*”, geçişsiz fiiller için lâzım ifadesini kullanmıştır. Fiilin gelecek zamanda çekimlendiğini “*istikbâl*” kelimesiyle dile getirmiştir:

Kün *emr-i müfred-i muhâtab* künîdenden

Dânend *fi‘l-i muzâri*‘ dâîdenden müştak cem‘-i gâ‘ib sigasıyla müştarekdür.

Gûyed gûyîdenden *müştağ fi‘l-i müfred-i gâ‘ib*

H‘âhî, *fi‘l-i muzâri‘-i müfred-i muhâtabdur* h‘âhîdenden müştak

Emn *maşdardur* emime yâ‘menudan ya‘nî ‘aleme bâbından

Mî-dâred Fârsîde mî lafzı *ma‘nâ-yı hâliyyet* ifade eder.

Bendîd *fi‘l-i emr-i cem‘-i muhâtabdur* bendîdenden.

Me-şev, *fi‘l-i nehy-i müfred-i muhâtabdur*

Talka fi‘l-i *muzâri‘-i muhâtabdur*. Lakiye yelka ya‘nî ‘alime bâbından lâmu‘l-fi‘li cezmle düşmüştür.

Tehive ‘alime bâbından *fi‘l-i muzâri‘-i muhâtabdur*.

Da‘ teda‘dan müştak *emr-i muhâtabdur*.

Ehml emr-i muhâtabdur ehmele yühmilüden ya‘nî *if‘âl bâbından*.

Nümûd fi'l-i mâzî' *lâzımla müte'addî* beyninde müşterekdür. Bunda lâzım vâkı'dür"

Üftâd fi'l-i *mâzî'dür*.

Be-güşâyed" fi'l-i muzâri'-i müfred-i gâ'ib açar dimekdür. lâzımla müte'addî beyninde müşterekdür. Bunda müte'âdidür evvelinde *harf-i bâ istiğbâl* için olur.

2.3.2.4. Kelimelerin Cümledeki Yerleri:

Sûdî, gazelin ilk beytinin ilk kelimesi olan "elâ" sözüne "başlangıç sözü" manasında "*harf-i istiğtâh*" demiştir. Şem'î ve Surûrî, "harf-i tenbîh" demişlerdir. Sûdî, bu hükmüne Kur'ân-ı Kerîm'den örnek ayet vermiş ve ayetin tefsiri için de Keşşâf'a gönderme yapmıştır:

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ²⁸

Sâkî kelimesinin cümlede hem fâil (merfû') hem de seslenme edatı olduğunu dile getirmiştir:

"Edir" fi'l-i emr-i müfred-i muhâtabdur, "nâvilhâ" emr-i muhâtabdur

Özne kelimesi için merfû' kelimesini kullanmıştır:

Es-sâkî, takdîren *merfû'* sıfatıdır. Eyyü lafzının hakikatde münâdî-i sâkîdür.

Üçüncü tekil şahıs zamiri için zamîr-i *merfû'*-i münfâsıl ibaresini kullanmıştır:

û, zamîr-i *merfu'*-ı münfaşıldır, hu ma'nâsına.

Farsça "ki" kelimesinin bir önceki mısradaki fiillere zarf olarak bağlandığını dile getirirken "*harf-i ta'tîl*" ve çekimlenmiş fiil için "*sığa*" sözünü kullanmıştır:

Bunda harf-i ta'lîldür ya'nî mezkûr emr *şigalarına* 'illetdür.

Koşul cümlesine *cümle-i şarfiyye* adını vermiştir:

Ma'lûm ola ki fi'l-i muzâri' ve emr-i gâ'ib şigaları Fârsîde müşterekdür bunda muzâri'dür *cümle-i şarfiyye* vâkı' olmuştur.

2.3.2.5. Kelimelerin Okunuşları:

Şerh ettiği metni harekelendirmeyen Sûdî, bazen harflerin nasıl okunması gerektiği üzerinde durmuş, bazen de kelimelerin dillere göre farklı seslendirildiğini ifade etmiştir:

müşk, *mim-i mazmûme* ve *şîn-i mu'ceme* ile Fârsîdür ammâ *mim-i meksûre* ve *sin-i mühmele* ile 'Arabîdür.

2.3.2.6. Gramer Bilgisi Verdiği Yerler:

Sûdî, yeri geldiğinde, konuyla ilgisi olsun olmasın, gramer bilgileri vermiştir. Bu bilgiyi bazen *“ma‘lûm ola ki”* ifadesini kullanarak yapmıştır.

Farsçada fiillerin başına eklenen *“der”* ve *“ber”* eklerinin mana olarak Arapça ef‘âl veznindeki kelimelere denk geldiğini ifade etmiştir:

ber-bendîd, *ber ve der kelimeleri* ki ef‘âl evâ‘ilinde vâkı‘ olur ve ekşer te‘kîd ifâde eder. Gâh olur ki her biri bir ma‘nâ ifade eder.

Müşk kelimesinin müşkî ve müşkîn şekillerinin olduğunu, bu kelimenin sonunda yer alan “î” sesinin “ى” sesinin *ma‘nâ-yı nisbet* ifade ettiğini, Arapçada şeddeli, Farsçada sakın okunduğunu ifade ederek bunun bir de bazı yerlerde “ن” ile geldiğini o zaman da te‘kîd ifade ettiğini söylemiştir. Bu bilgi için Mevlânâ Câmî’nin Kafiye risâlesinde bu “ن”nun *“nûn-ı tahşîş”* olarak yazıldığını belirtmiştir:

Müşkîneş müşk mim-i maẓmûme ve şin-i mu‘ceme ile Fârsîdür ammâ mim-i meksûre ve sin-i mühmele ile ‘Arabîdür. Yâ ma‘nâ-yı nisbet ifâde ider. ‘Arabîdeki gibi ammâ ‘Arabîde müşedded ve Fârsîde sâkin olur. Dâ‘imâ ve ba‘zı maẓâmdeki yâdan sonra nûn-ı sâkine gelür. Bundaki gibi te‘kîd ifâde ider. Ancak *Hâzret-i Mevlânâ Câmî Kâfiye risâlesinde bu nûna nûn-ı tahşîş buyurmuşdur, yâ-yı nisbîye mahşûş olduğuçün.*

Farsça fiil masterlarının sonunun nûn olduğunu aktararak bazen “tâ”, “dâl” ve “yâ” şeklinde de olabileceğini dile getirmiş ve bunlara örnek kelime vermiştir:

ma‘lûm ola ki Fârsîde maşâdıruñ âhiri nûn olur. Ve nûnun mâ-ğabli tâ olur veyâ dâl olur dânişten ve hânden gibi ve dâlin mâ-ğabli yâ olursa âmûzîden gibi.

Ona göre, Farsçada şimdiki zaman ve üçüncü tekil emir çekimi ortaktır:

ma‘lûm ola ki fi‘l-i muzâri‘ ve emr-i gâ‘ib şigaları Fârsîde müştarekdür.

2.3.2.7. Kelimelerin Etimolojisi:

Sûdî, metinde geçen *“çünîn”* ve *“nihân”* kelimelerinin kökeniyle ilgili bilgi vermiştir:

çünîn, mürekkebdür “çün”le “în”den çün edât-ı teşbîh ve îñ ism-i işâretdür karîb içün terkîb sebebiyle çünîn vâvı îñün hemzesi hâzıf olmuşdur.

nihân, aşlında pinhân idi bâyı hâzıf idüp tahfîfâ-ı nûna kesre hareket virdiler, gizli dimekdür, hâfî ma‘nâsına.

2.3.3. Kelimelerin Anlam Boyutu:

Sûdî, kelimelerin akla gelen ilk anlamlarına ya da sözlük manalarına “**lüğat**” adını vermiştir. Kelimenin lüğat anlamını vereceği zaman bazen “**ma’nâsına**” ifadesini kullanmıştır. Kelimenin edebiyat alanı gibi özel bir alanda anlamını vereceğinde ise, “**ıstılâh**” ibaresini tercih etmiştir. Lügat manasını verdiğinde “**dimekdür**”, ıstılâh manasını ortaya koyduğunda “**dirler**” kelimelerini kullanmıştır. Herkes tarafından bilindiğini düşündüğü kelimelerin anlamlarını açıklarken “**meşhûr**” ifadesini kullanmıştır. Kelimenin Farsçadaki manasını aktardığı yerler de bulunmaktadır. Edebiyatta kullanıldığında sözcüğün manasının farklı olduğunu belirtmiş ve bunun için “**elsine-i şua’râ**” ifadesini kullanmıştır. Kelimelerin ve kelime gruplarının mecaz anlamını vereceği zaman “**murâd**”, “**kinâyet**” ve “**isti’âre**” sözcüklerini tercih etmiştir. Bazen kelimenin mecaz manasını “**kıyâs budur ki**” sözüyle aktarmıştır:

sâkî, **lüğatde** şu verici **dimekdür**; ammâ **ıstılâhda** bâde meclisinde kadeh sürene **dirler**.

Fiillerin manasını vereceği zaman genelde onları babları ve çekimlenmiş şekliyle vermiştir:

Edir, fi’l-i emr-i müfred-i muhâtabdur, if’âl bâbından **döndür dimekdür**.

Nâvil, emr-i muhâtabdur, şun dimekdür.

‘Aşk kelimesinin anlamını açıklarken onun çeşitli tarifi vardır. En meşhûru **ifrât-ı muhabbetdür**.

Bazen kelimelerin lüğat manasını verirken “**...dimekdür**” diye verir:

Âsân, kolay **dimekdür**.

Müşkil kelimesinin Türkçede karşılığı olan iki manasını da birlikte vermiştir:

Müşkil, **çetin** dimekdür. **Güç** ma’nâsına.

Nâfe, misk göbeline dirler.

Âhır, **lafz-ı Fârsîde** takrîr ü te’kîd ifâde ider.

Şabâ lüğatde günle gece berâber olduğda ma’la’-ı şems cânibinden hûbûb iden bâda dirler ammâ **elsine-i şua’râda** kûy-ı cânân kıbelinde esen rîhe dirler.

Turre kelimesi zamanla anlam değişmesine uğradığını ifade ederek isti’mâl manasının nasıl oluştuğunu aktarmıştır:

Turre, alından yukarı başuñ öñidür ki ‘Arabîde aña nâsiye dirler soñra nâşiyenüñ alın üzre inen saçlarda isti’mâl eylediler. Zîkr-i maḥal ve irâde-i ḥâl kabîlindendür.

Güşâyed, açar dimekdür. Lâzımla müte'addî beyinde müşterekdür.

Tâbuñ nice ma'nâsı vardır, ammâ bürüm ve büküm ma'nâsına olmak evlâdur.

Ca'd kelimesinin kullanılan yere göre mana aldığını ifade eder:

Ca'd sıfat-ı müşebbehedür şa're ya'nî kıla sıfat olur. Şa'r-ı ca'd dirler müca'ad ma'nâsına zencîr şeklinde olan saçlarda müsta'meldür.

Hûn kandır

Üftâd, sükût ma'nâsınadır.

Pîr-i muğândan **murâd** bunların ulusudur.

Gûyed, bunda diye dimekdür.

Sâlik, yolcuya dirler bunda pîr-i muğândan **kinâyetdür** ya'nî meyhâne

'Aş, dirlik dimekdür, hayât ma'nâsına

Çün, bunda ta'lîl ma'nâsına da müsta'meldür

Dem, bunda vakt ma'nâsındadır sepîde-dem ve şubh-dem gibi

Ceres, çağdur ya'nî develerün ve katırların boynına aşdıkları.

Feryâd, meded meded diyü çağırmağa dirler.

Bendîd, bağlañ dimekdür.

Maḥmilhâ, yükler dimekdür.

Târîk ve târ, karanlık ma'nâsınadır.

Ceres, insâna **isti'âre** eyledüğüne bu da ma'lûm ola ki evvel zamânda seferlere göçmek vaktinde ceres öttürürlermiş herkes mütenebbih olsun diyü ammâ **'Osmâniyyân** borı çalarlar.

Hâ'il, hevlendür korkı ma'nâsına.

Hâl, emr ü şe'n ma'nâsınadır.

Hod, kendi ma'nâsına.

Kâm, bunda murâd ma'nâsınadır.

Menzil kelimesinin hem mecaz hem gerçek manasını aktarmıştır:

Menzillerden, **murâd** meyhânelerdür.

Menzil, **konağdur**.

Bazı kelimelerin anlamlarını verirken sadece o manayı söylemiştir:

Şeb gice

Bîm korkı

Mevc deñiz talazı

Kucâ kanda

Dânend, bilürler

Sebük-bârân, yiyni yükler ya‘nî hafif

Bed yaramaz

Bâr bunda yükdür

Kâr bunda işdür.

Bazı kelimelerin Arapça karşılığını da vermiş, üç dilli bir sözlük hazırlıyormuş gibi davranmıştır:

girdâb çevlik ma‘nâsınadır, ‘*Arapça durdûr* dirler ya‘nî *şu çigzinüp* döndüğü yer ki garğ olmak havfı var.

mâ, biz dimekdür, *nahnu* ma‘nâsına

Bazı eklerin manasının çok anlama geldiğini, bunların yeri geldiğinde ifade edileceğini dile getirmiştir:

“râ” niçe *ma‘nâya gelür inşâ‘llâhu Te‘âlâ* her birini maḥallinde beyân iderüz.

Manalarını açıkladığı kelimelerin o anlamı için örnek beyit vermesi:

Bazı kelimelerin anlamlarını verdiği zaman, onların bu manaya geldiğini göstermek için başka şairlerin beyitlerinden yararlanmıştır:

çe, bunda mübâlağa ifade eder.

چه سالهای فراوان و عمرهای دراز
که خلق بر سر ما بر زمین بخواد رفت

Çe sâlhâ-yı firâvân u ‘ömrhâ-yı dırâz

Ki ḥalk ber-ser-i mâ ber-zemîn be-ḥ‘âhed reft.²⁹

muğân, muğûñ cem‘idür keşîşe ve oda tapan kâfire ve muṭlaḳa kâfire dirler. Niteki Şâhidî demiş beyt:

مغ کاور شعله فروغ و هزل لاغ

Muğ gavür şu‘le fûrûğ u hezl lâğ³⁰

cânân, kıyâs budur ki cânuñ cem‘i ola mübâlağa tarîkıyla gûyâ ki cemî‘-i ‘uşşâkuñ cânıdır.

mışra‘:

همان بن بنده نك جانی دگل سین جان عالم سین

Hemân ben hastenüñ cânı degülsün cân-ı ‘âlemsin

Feryâd-res kelimesi, açıkladığı beyitte yer almamasına rağmen, anlamını vermiş; hatta onun anlamını açıklayacak bir de Farsça beyit nakletmiştir:

Feryâd-res dirler medede irişen kimesneye belıyyelerde ve muşîbetlerde müsta‘meldür.

Beyt:

هر كه فرياد رس روز مصیبت خواهد

گو در ایام سلامت بجوان مرد گوش

Her ki feryâd-res rûz-ı muşîbet h^vâhed

Gû der-eyyâm-ı seâmet be-cevân-merd gûş³¹

2.3.4. Birden Fazla Manası Olan Kelimeler:

Sûdî, bazı kelimelerin iki ya da daha çok manaya geldiğini ifade etmiştir. Bu anlamlardan hangisinin beytin manasına uygun olduğunu, anlamlarını söyledikten sonra “...*ma‘nâsına olıcak*”, “*müsta‘meldür*” ifadelerini kullanarak vermiştir.

“Be-bûy”, kelimesini açıklarken onun iki manaya geldiğini, beyitte ikisinin de anlamının uygun olduğunu dile getirdikten sonra bûy kelimesiyle kullanılan “ba” harfinin her iki manası için farklı bir anlama geldiğini dile getirmiştir:

Bûy, lafzı bâyla olıcak iki ma‘nâda müsta‘meldür biri korku ma‘nâsına ki meşhûrdur ve biri de ümmîd ve recâ ma‘nâsına bunda ikisi de câ‘izdür. *Çokı ma‘nâsına olıcak* “bâ” sebebiyyet ma‘nâsını ifade eder. Ümmîd ma‘nâsına olıcak mu‘ayyen ma‘nâsınadır.

Sûdî, üftâd fiilinin anlamının iki olduğunu ve bunlardan ikincisinin Türkçede de kullanıldığını ifade etmiştir:

Üftâd, fi‘l-i mâzî‘dür ‘Arabîde vağ‘a gibi iki ma‘nâda müsta‘meldür biri düşmek sükût ma‘nâsına biri de bir şey’in keynûnetinden ‘ibârettür. Türki‘de de *müsta‘meldür*, meşelâ böyle vâki‘ oldu dirler.

Dil, lafz-ı müşterekdür yürekle gönül beyninde ammâ bunda yürek ma‘nâsına.

2.3.5. Kelimelerin Anlamlarını Ansiklopedik Bilgi Derinliğinde Aktarması:

Sûdî, bazı kelimelerin anlamlarını detaylı bir şekilde vermiştir. Kelimelerle ilgili bütün detayları aktardığı yerler de olmuştur:

Âhû, iki kısımdır. Birine âhû-yı sepîd ve birine âhû-yı müşkîn dirler niteki Âşâfî ikisini bile bir beytde cem‘ eylemişlerdir. Beyt:

چشمت آهوست ولی آهوی مشکین خطا ست

چشم خوبان دگر در غمت آهوی سپید

Çeşmet âhûst velî âhû-yı müşkîn-i Hıtâ

Çeşm-i hûbân-ı diger der-gamet âhû-yı sepîd³²

... pes âhû-yı müşkîn-i Hıtâ ve Hıten ve Tübüt ve Çin’de olur. Ve ol memleketüñ âdemîsi bunları süri süri beslerler ki hem etiyle sebeblenürler. Ve hem miskiyle fâ’idelenürler Rûm’uñ âhûları ya’nî âhû-yı sefid yılda bir kerre boynuzların düşürdüğü âhû-yı müşkîn yılda bir kerre nâfelerin düşürür. Hattâ zamânı geldikde zarflar peydâ idüp karınları altına bağlarlar imiş. Zâyi‘ olmıya diyü pes müşküñ hûşûline sebep anı yazarlar ki ol âhûyı yâ hayvân cinsi veyâ insân ürküdüp harâret kesb ider veyâ biribiriyle oynamakdan harâret kesb ider. Ve bu harâret sebebiyle nâfesine birkaç katre kan düşer. Pes tekrârla nâfe toptolı olur ki vakti geldükde düşer. ‘Aqıl-i Bağdâdî târîhinde âhû-yı müşküñ ba‘z-ı ahvâlin zıkr eylemiş dimiş ki ayaklarının incikleri incecikdedür. Ve başanağı arası genişdür. Siyâh reng olur ve ağzında hınzîr gibi iki diş olur. Kaçan ki âhûda göbek bulursa bîmâr gibi olur. Tâ nâfe kemâlin bulınca ve yılda bir kerre ağaç semere virdüğü gibi bu âhû dahı yılda bir nâfe virür. Ve ba‘zılar didiler ki nâfe âhûdan çıkar. Tavukdan yumurda çıkar gibi temme kelâmü’l-‘aql ammâ asl meşhur olan budur ki nâfe geyik sürresinde bi-izni’llâhu Te‘âlâ meme gibi belüre dahı içine kan ine ve yâb yâb büyüye zamânı gelicek kopa ve düşe. Güzâfî Bâbüsü’l-Lügatde bu da ma‘lûm ola ki âhûdan munfaşıl olduğda koku virmez imiş ba‘de ba‘z-ı mu‘âlecâtla terbiye iderler ki ma‘hûd koku virir. Ba‘zılar didiler ki misk her otı otlamakdan hâşıl olmaz belki lâle ve sünbül otlamakdan olur. Niteki Âşâfî dimiş beyt:

در دور لاله مستیی آهوی چشم او

مشکین غزاله را به قدح نوشی آورد

Devr-i lâle mestî-i âhû-yı çeşm-i û

Müşgîn-i ğazâle-râ be-ğadeh-nüşî âvered³³

چشمت آهوئیست مشکین روی گلگون را ز تب

لاله زاری ساختی بهر غزال خویشتن

Çeşmet âhûyîst müşğîn-i rû-yi gül-gûn-râ zi-teb

Lâle-zârî sâhtî behr-i gazâl-i h'îşten³⁴

Selmân beyt:

دراج و بوم او همه شاهین کند شکار

و آهوی دشت او همه سنبل کند چرا

Dürrâc u bûm-ı û heme şâhîn künde şikâr

V'âhû-yı deşt-i û heme sünbül küned çerâ³⁵

2.3.4. Şerhte Eleştirisi Yapması:

Sûdî, şerhinde, kendisinden önce o gazeli şerh eden şarihlerin bazı şerh yöntemlerini beğenmemiş ya da yanlış bulmuştur. Yeri geldiğinde de, diğer şarihlerin açıklamalarına reddiyeler yazmıştır.

2.3.4.1. Anlam ile İlgili Yaptığı Reddiler:

Sûdî, Şem'î ve Surûrî'nin bazen kelimelere verdiği anlamları eleştirmiştir.

“Edir” fiilinin manasının “döndürt” olmadığını, mana gereği döndür olması lazım geldiğini ifade etmiştir:

Edir, fî'l-i emr-i müfred-i muhâtabdur if'âl bâbından *döndür demekdür. Döndürt demek degüldür, ba'zılar zanmı gibi.*

Şem'î'nin nâvil kelimesine “sen iç” manasını veren Molla Câmi'nin beytindeki yorumunu eleştirmiştir. Buna da, sâkînin şarabı içmesinin maksat olmadığını delil olarak gösterip Câmi'nin beytini kendince yorumlamıştır:

Nâvil bunda sen iç ma'nâsına olmak evlâdur demek ve Hâzret-i Mevlânâ Câmi'nün bu beytini eylediği müdde'âya delil îrâd eylemek ... medlûlde ve delilde istikâmetden kemâl-i inhirâfdur ve münâvele ile tenâvüli 'adem-i teşhîşdür ve 'ale'l-huşûş ki sâkînün içmesi maşşûd degüldür.

“Nâfe”, kelimesine Sûdî, misk göbeği manasını verirken Surûrî ve Şem'î ise, “rayiha” manasını vermişlerdir. Bu verdikleri manayı eleştirirken “nâfe ile rayiha fark eylemezmiş” şeklinde hakaretvari bir ifade kullanmıştır.

Âhir kelimesinin anlamını verirken de eleştirmiştir:

Âhir, *lafz-ı Fârsîde* takrîr ü te'kîd ifâde ider. Ancak ta'rîz içündür diyenler ma'nâ-yı ta'rîzi böyle ma'âmılarda beyân eylemek gerek idi ki kaçdılar ma'lûm olaydı.

2.3.4.2. Dilbilgisi ile İlgili Yaptığı Reddiyeler:

Sûdî, yeri geldiğinde Şem‘î’yi ve Surûrî’yi dilbilgisiyle ilgili olarak onların verdikleri hükümleri eleştirmiştir:

girdâbî, yâ vahdet veyâ tenkîr içündür **harf-ı maşdar tutanlar** ma‘nâyı bilmemişler.

2.3.5. Beyitleri Şerh Etmesi:

Sûdî, kelimeleri ses, dilbilgisi ve anlam boyutuyla inceledikten sonra onları şerh etmeye başlamıştır. Bu işe girişmeden önce kelime ve kelime gruplarıyla ilgili yaptığı açıklamaları bitirdiğini ve artık şerhe başladığını göstermek için **“maḥşûl-i beyt”** ifadesini kullanmıştır. Burada Sûdî, ilk aşamada beyti nesre çevirmiş ve öncesinde de “bu oldu ki” ifadesini kullanmıştır. Bu çevirideki anlam katmanlarını vermek için **“ya‘nî”** ifadesini tercih etmiştir. Bazen bu ibareyi birkaç defa tekrarlayarak açıklamalarını derinleştirmiştir. Sûdî, anlamını verdiği beytin **“zîrâ”** ifadesiyle anlam katmanlarını çıkarmaya çalışmış, ancak bu durum her zaman başvurduğu bir yöntem olmamıştır.

Örnek beyit şerhi:

1. Beyt

Maḥşûl-i beyt: Bu oldu ki ey sâkî baña bâde vir. Zîrâ ‘aşk-ı cânân evvelde kolay göründi ammâ âḥirde müşkiller vâkî‘ oldı. Zîrâ bir kimseye gönül virseñ ibtidâda saña envâ‘-ı mülâyemetler gösterir. ‘Aşk u muḥabbet istiḥkâm bulunca soñra istiğnâya başlar. ‘Âşık-ı bî-çâre de istiğnâya taḥammül idemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyona ve berşe ve fulunyâyâ ve gâh esrâra ve ḳahveye düşer tek divâne göñli bir miḳdâr ârâm u ḳarâr eylesün diyü.

Bazen bir kelimenin anlamını açıklarken Türkçe deyim vermiş ve bu deyim anlamını açıklamıştır:

Yüreklere **mübâlağa kan düşdi kan düşmege sebeb ziyâde intizârdur.**

Sûdî, beyitleri şerh ettikten sonra bazen o beyitteki edebî sanatları da söylemiştir:

turreyi nâfeye ve şavâyı müşk-fürûşe ki nâfe-güşâdur **teşbîh** eylemiş.

Sûdî, şerhi açıklarken atasözü ve deyimlerden yararlanmıştı:

Niteki demişler, assını ağırlayan itine kemik atar.

İkinci beyitte maḥşûl-i beyt bölümünde beyti şerh ederken **“ḥâşıl-ı kelâm”** diyerek ahuyla ilgili bir açıklama yapmıştır. Bunu, kelimenin dilbilgisi ve anlam açısından incelediği bölümde yapmamıştır. Çünkü burada ahuyla ilgili verdiği bilgi, onun gramer ve anlam özelliklerini ortaya koymanın aksine, onun hakkında derinlemesine ansiklopedik bir bilgi vermesinden dolayı yapılmıştır.

Ahuyla ilgili bilgi verme işi bitince yeniden şerhine dönmüş, burada da “pes” kelimesini kullanmıştır. Sonra, beyitteki teşbihleri vererek şerhini tamamlamıştır.

IV. Sonuç

Surûrî ve Şem‘î, kelimelerin gramer açıklamalarını Arapça kelimeler üzerinden yapmışlardır. Neredeyse Farsça hiçbir kelimeyi dilbilgisi bakımından incelememişlerdir. Sûdî ise, beyitlerde geçen her kelimeyi, harfinin okunuşundan ekinin ve kelimelerinin cümledeki yerlerine kadar irdelemiştir.

Surûrî ve Şem‘î, kelimelerin neredeyse tamamının tasavvufî manalarını vermişler, bazen kelimelerin lügat manasından bahsetmişlerdir. Sûdî, kelimelerin lügat ve cümledeki anlamı üzerinde durarak neredeyse hiçbir kelimeye tasavvufî mana vermemeye gayret etmiştir. Şerhini, daha çok gerçek bir dünya üzerinden aktarmıştır.

Surûrî ve Şem‘î, birinci beytin açıklamasında İlâhî aşk kavramı üzerinden tasavvufî bir mana verirlerken Sûdî, gerçek anlam olarak şerh etmiştir. Hatta açıklamanın sonunda zorluklara katlanamayan biçare âşığın gönlü huzur bulsun diye uyuşturucu madde kullanabileceğine kadar şerhi derinleştirmiştir.

Surûrî ve Şem‘î, ikinci beytin açıklamasında saç kokusu imgesi üzerinden İlâhî aşka düşen salikin cezbeden kendinden geçtiğini dile getirmişlerdir. Sûdî ise, koku imgesini gerçek manası üzerinden “âşığın beklemekten gönlüne kan oturdu” diyerek somutlaştırmıştır.

Surûrî ve Şem‘î, üçüncü beytin açıklamasında pîr-i mugân tamlamasını bir mürşid-i kâmil olarak açıklayarak sözü tasavvufî manaya bağlamışlardır. Sûdî ise, şerhinde pîr-i mugân tamlamasını pîr-i meyhâne ile karşılayıp iki katmanlı bir şerh yazmıştır. “Pîr-i meyhânenin muhatabı da sendir. Pîr-i meyhâne, herkesin yaratılışını ve meşrebini iyi anladıklarından herkesin neye lâayık olduğu bilirler. Onlar her gün arif ve kâmil insanları ağırladıklarından rintlerin geleneklerini, âdetlerini bilirler ve seni iyi tanıyanlardır. Onların dediklerini yap” demiştir. Sûdî’nin bu açıklamaları bir yönüyle tasavvufî mana taşısa da, gerçek bir meyhâne havasından da uzaklaşmamıştır.

Dördüncü beyitte Surûrî ve Şem‘î, açıklamalarını yine tasavvufî bir temellendirme doğrultusunda vermişlerdir. Onların “canan”dan kastı Allah’tır ve O’na ulaşmanın zorlukları vardır. Ceresin feryat etmesini, müritlerin zamanının az kalması olarak yorumlamışlardır. Sûdî ise, şerhini yine gerçek bir aşk üzerinden yapmıştır. Ceresin feryat etmesi âşıkları ikaz içindir. Ceres, âşıkların yüklerini aceleyle toplaması ve canana gitmesi için feryat etmektedir. Ona göre âşık, bunu fırsata çevirmelidir.

Beşinci beytin şerhinde Surûrî ve Şem‘î, Allah’ı bulmak için çıkılan yolda çok tehlikeler olduğunu, bundan dolayı da müreitlerin can güvenliğinin bulunmadığını ifade etmişlerdir. Sûdî ise, tasavvufî bir mana yüklemekten, sevgiliye ulaşmak için çıkılan bu yolda karşılaşılan güçlükleri, sıkıntıları rakip ve ayrılık korkusuna benzetmiştir. Bu ikisinden emin olanların hâlden anlamayacaklarını dile getirmiştir.

Altıncı beyitte Surûrî ve Şem‘î’nin yorumları yine tasavvufidir. Eğer salık Allah’a ulaşamamışsa bunun nedenini kendi nefsinde aramalıdır. Sûdî ise, bu beyti hâsıl-ı kemâl ile özetleyerek aşk ve muhabbetin amacının sevgilinin gönlünü ele geçirmek olduğunu söylemiştir. “Bunu yapmak için de malını, mülkünü ona feda etmelisin. Dahası maşuka makbul bir hizmet ve güzel bir edeple ulaşmaya çalışmasın” demiştir. Bunu daha da somutlaştırmak için “assını agırlayan itine kemik atar” atasözünü nakletmiştir.

Yedinci beyitte Surûrî ve Şem‘î, “huzur istiyorsan Allah’tan ayrı kalmamalısın” tembihinde bulunmuşlardır. Bunun da dünyayı terk ederek yapılacağını dile getirmişlerdir. Sûdî de, aynı görüşte olmasına karşın, onun buradaki açıklaması yine tasavvufî bir mana içermemektedir. Sûdî’nin vermeye çalıştığı mesaj, kişinin sevgilisi için her şeyden vazgeçmeyi göze alması gerektiğidir.

Sonuç olarak Surûrî ve Şem‘î, açıklamalarını tasavvufî bir eksende yaparken Sûdî’nin açıklamaları daha gerçekçidir.

Kaynakça

- Abdülkerim Kuşeyri. (1991). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. (Haz. S. Uludağ) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Aruçi, M. (2009). Sûdî Bosnevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 37, s. 467.
- Atila, M. (2019). *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Divân-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Baaheddin, H. (1380). *Hâfız-nâme*. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Berzger Hâlikî, M. (1382). *Şâh-ı Nebât-ı Hâfız*. Tahran: Kütüphâne-i Milli-yi İrân.
- Bostancı, A. (2010). *Arapça-I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Câmî, A. (2005). *El-Fevâidü’z-Ziyâiyye Molla Câmi Tercümesi*. (Haz. E. ELBİNSOY) İstanbul: Yasin Yayınevi.

- Doğan, M. N. (2005). *Eski Şiirin Bahçesinde*. İstanbul: Alternatif Düşünce Yayınevi Dağıtım.
- Es-Sülemi, E. A. (2018). *İlk Zahid ve Sufiler Tabakatu's-Sufiyye (Arapça-Türkçe)*. (A. Tek, Çev.) Bursa: Bursa Akademi.
- Gölpınarlı, A. (1972). *Mesnevi Tercümesi ve Şerhi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güleç, İ. (2010). Sürûrî, Muslihuddin Mustafa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 170-172.
- Hoca, N. (1980). *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesi'nin Metni*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- İmamoğlu, F. (2016). Hafız-ı Şîrâzî'nin Şumâ Redifli Gazeline Yapılan Şerhlerin Tercüme ve Şerh Usulü Açısından Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 433-470.
- Kahraman, B., & Öz, Y. (2012). *Şehrî ve Güllî*. Ankara: Akçağ.
- Kurnaz, C. (1995). *Edebî Mektuplar*. Ankara: Akçağ.
- Maksudoğlu, M. (1969). *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Morkoç, Y. E. (1994). *Sûdî-i Bosnavî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Öztürk, Ş. (2010). Şem'î. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 503-504.
- Remzi, D. H. (1305). *Lügat-i Remzi* (Cilt 1). İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzi.
- Sâmi, Ş. (1317). *Kamûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Soleimanzadeshekarab, N. (2019). *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Şeyh Sâdî-i Şîrâzî. (1980). *Bostan ve Gülîstan*. (Haz. K. Bilge) İstanbul: Zafer Matbaası.
- Tahir, B. M. (2000). *Osmanlı Müellifleri* (Cilt 1). (Haz. C. KURNAZ, & M. TATÇI) Ankara: Bizim Büro.
- Taşçı, H. C. (2014). Türkçe Edebi Şerhlerde Amaç Ve Yöntemler. H. AYNUR, M. ÇAKIR, H. KONCU, S. KURU, & A. ÖZYILDIRIM (Dü) içinde, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh* (s. 73-97). İstanbul: Klasik Yayınları.

- Tokmak, A. (1994). Muhammed b. Yûsuf b. Şihâb-ı Şîrâzî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 533.
- Vanlıoğlu, M. (2002). Şemseddin Kâtibî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42.
- Yerdemir, F. (2016). *Sudi'nin Gülistan ve Bustan Şerhlerinde Şerh Yöntemi ve Söz Varlığı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Yerdemir, F. (2019). Hafız'ın "Gam Me-Hor" Redifli Gazeline İran ve Türk Sahsında Yapılan Şerhlerin Kıyaslanması. M. M. KÜÇÜKYILMAZ içinde, *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya 3* (s. 443-465). Ankara: Berikan Yayınevi.

- ¹ 1492 yılında Gelibolu'da doğdu. Kara Dâvud İzmitî, Nihâli, Tâcizâde Câfer Çelebi, Taşköprizâde Mustafa Efendi ve Abdülvâsi Efendi'den ders gördü. Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin İstanbul kadılığı döneminde bab mahkemesi nâibliğiyle memuriyete başladı. 1524'te Sarıca Paşa Medresesi'ne müderris oldu. 1526-27 yılında Pîrî Mehmed Paşa Medresesi'nin ilk müderrisliğine getirildi ve burada rütbe-i erbaîne kadar terfi etmekle birlikte zâviyenin seccâdenişinliğini de üstlendi. 1537-38 tayin edildiği Kasım Paşa Medresesi'nde zâhir ve bâtin ilimleriyle meşgulken Fenârîzâde'nin vefatı üzerine bütün malını satıp evinin yakınlarında bir mescit yaptırdı, kendisi de inzivaya çekildi. 1548 yılında bir hatt-ı hümayunla Kânûnî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığına davet edilince Karaman'a gitti. Şehzadede gördüğü yetenekten dolayı eğitimi için çok çalıştı ve bu arada muhtelif eserler kaleme aldı. Bu eğitim sırasında sırdaşı olduğu Şehzade Mustafa'nın katledilmesi yüzünden (6 Ekim 1553) yeniden inzivaya çekildi. Vefatına kadar geçen hayatının dokuz yılını inzivada geçiren Surûrî, şehzadenin öldürülmesine gösterdiği tepki sebebiyle resmî gelirlerden mahrum bırakılınca kitaplarının istinsahından elde ettiği gelirle ve aldığı bazı yardımlarla geçinmeye çalıştı. 13 Ocak 1562 tarihinde koleradan ölen Surûrî, belâgat ilmindeki şöhretinin yanında faziletli, olgun ve bilgin kişiliğiyle tanınır. Çok sayıda eser kaleme aldığından Kânûnî Sultan Süleyman devrinin en meşhur ve en velût şârihi olarak bilinir. Tezkirelerde kitaplarının çokluğu ve dinî ilimlerdeki bilgisiyle övülmektedir. Farsça, Arapça ve Türkçe pek çok şiir yazmıştır. Mesnevi, Hâfız Divânı, Gülistân ve Bostân gibi Farsça birçok esere şerh yazmıştır (Güleç, 2010, s. 170-172).
- ² Bu çalışmada, Surûrî'nin İBB Atatürk Kitaplığı OE Yz 582 numarada yer alan yazması kullanılmıştır. Örnek olarak alınan kelime, ibare cümle ve beyitler bu yazmanın 2b-5a arasında yer almaktadır.
http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aDemirbas=OE_Yz_0582 Erişim tarihi: 28.08.2020.
- ³ XVI. yüzyılın ikinci yarısında Farsçadan yaptığı tercüme ve şerhlerle tanınmıştır. Kaynaklarda adı ve lakabıyla ilgili farklı bilgiler yer alır. Kendisi eserlerinin çoğunda "Şem'î" mahlasını zikretmekle yetinmiştir. III. Murad ve III. Mehmed'in yanında Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa, Vezir Hasan Paşa, Kapıağası Gazanfer Ağa gibi devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Şem'î'nin İstanbul dışında görev yapıp

yapmadığı bilinmemekle beraber; Diyarbakir, Halep, Şam, Mısır ve Kudüs'ü gördüğünü, ayrıca hacca gittiğini ifade etmektedir. Mesnevi, Hâfız Dîvânı, Gülistân ve Bostân gibi Farsça birçok esere şerh yazmıştır (Öztürk, 2010, s. 503-504).

- ⁴ Bu çalışmada Şem'inin DİB Yazmalar Kitaplığının 002306 numarada yer alan yazması kullanılmıştır. Örnek olarak alınan kelime, ibare cümle ve beyitler bu yazmanın 2a-4b arasında yer almaktadır.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/resource?itemId=13442&dkymId=63479>. Erişim tarihi: 28.08.2020.
- ⁵ 16. yüzyılda yaşamış olan Südi'nin asıl adı Ahmed'dir. Bosna'nın Foça şehrine yakın Çayniça kasabasına bağlı Sudiçi köyünde doğduğu için Südi lakabıyla meşhur olmuştur. Südi'nin doğum tarihi, anne ve babasının kim olduğu ile ilgili kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Südi, hayatında hiç evlenmediğini Hâfız Dîvânı şerhinde kendisi dile getirmektedir. Nerede eğitim gördüğüne dair kaynaklarda bir bilgi yer almazken Südi hakkında detaylı bilgi veren Nazif Hoca, ilköğrenimini Bosna'da aldığını dile getirmektedir. Südi, ilk ve orta öğrenimini büyük bir ihtimalle Saraybosna'da yapmıştır. Medrese tahsilini Osmanlı'nın en parlak döneminde, Sokullu Mehmet Paşa'nın zamanında İstanbul'da yapmıştır. Bosnalı, Sokullu Mehmet Paşa'nın mevkiinden ve gücünden yararlanarak İstanbul'da devrin bilginlerinden dersler almıştır. Hangi medreseden ve kimden ilim tahsil ettiğiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Südi, ilim için İstanbul'dan ayrılmış ve Diyarbakır'a gitmiştir. Nazif Hoca 20-25 yaşlarında oraya gittiğini dile getirmektedir. Orada Muslihiddin Lâri 'den Farsça ilim talim etmiştir. Onun ders meclislerinde bulunan Südi, güç meseleleri ona sormuştur. Hâfız Dîvânı'na, Gülistân ve Bostân'a şerhleri vardır (Yerdemir, Südi'nin Gülistan ve Bustan Şerhlerinde Şerh Yöntemi ve Söz Varlığı, 2016, s. 1).
- ⁶ Bu çalışmada, Südi'nin DİB Yazmalar Kitaplığı 005018-I numarada yer alan yazması kullanılmıştır. Örnek olarak alınan kelime, ibare cümle ve beyitler bu yazmanın 1b-6a arasında yer almaktadır.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/resource?itemId=10390&dkymId=60454>. Erişim tarihi: 28.08.2020.
- ⁷ “Aralarında, kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır.” Saffat, 37/45.
- ⁸ “İkinci bâbdan olıcağ sukût ma'nâsınadır.” Derkânarda not.
- ⁹ Bu kelâm-ı kibâr Bâyezid-i Bistâmî'ye atfedilir. “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.” (Abdülkerim Kuşeyri, 1991, s. 592).
- ¹⁰ Önce rehber, sonra yol.
- ¹¹ Önce arkadaş, sonra yol.
- ¹² Dünyanı seni Mevlâ'ndan uzaklaştırır.
- ¹³ “Ney, kanlarla dolu bir yolun sözünü etmede; Mecnun'un aşk hikâyelerini anlatmada.” (Gölpınarlı, 1972, C. 1, s. 26).
- ¹⁴ “Bağı çöz, hür ol ey oğul, niceyebir gümüşe altına bağlanacaksın?” (Gölpınarlı, 1972, c. 1, s. 44).
- ¹⁵ Bağlanmak perdedir, bağlarını koparırsan vuslata erersin.
- ¹⁶ Bu durumun anlama uymadığını ifade iden bir yazı da derkenârda yer almaktadır. “*ammâ melâ'ike murâd olmak ba'iddür zîrâ beyânı maşşûd olan ahvâl-i beşerdür.*”
- ¹⁷ Câmî, şarap kadehi gönülden gam pasını götürür. Hüznülendiğinde onu al ve iç.
- ¹⁸ Varlığının karahlığının nedeni zülüftür. “Ben”den murat varlığının nokta (kadar küçük) olmasıdır.
- ¹⁹ Hakk'tan bir cezbe, insanların ve cinlerin ibadetinden daha hayırlıdır (Es-Sülemi, 2018).
- ²⁰ Zamanınızda Rabbinizin esintileri vardır, kendinize gelin de o esintilere verin kendinizi (Gölpınarlı, 1972, c.1, s. 380).
- ²¹ “Zehirlendim, yanımda da tiryak yok. Ey saki şarabı dönder ve sun.”

- ²² Bu beyit, Sûdî'nin basma Hafız Dîvân Şerhinde yer almamaktadır. İran'da Hâfız uzmanı olan Dr. Muhammed Rıza Berzger Hâlekî ve Bahâuddin Hürremşâhî'nin Sûdî'nin bu mısra ile ilgili naklettiği bilgiyi reddetmişlerdir. Yapılan araştırmalara göre Yezîd'in divanında böyle bir beyit yer almamaktadır. (Baaheddin, 1380, s. 862). (Berzger Hâlikî, 1382, s. 1-2).
- ²³ 858'de (1454) Şîraz'da doğdu. Gençliğinde iyi bir tahsil gördü ve devrin büyük âlimi Celâleddin ed-Devânî'nin derslerine devam etti. Daha sonra Herat'a giderek bir süre Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında kaldı. Burada Ali Şîr Nevâî'yi metheden kasidesini yazdı. Kısa bir süre sonra Azerbaycan'a gidip Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yâkub'a intisap etti ve padişahı öven birçok şiir yazdı. Şah İsmâîl'in tahta çıkması üzerine onun hizmetine girdi. Şah İsmâîl için de pek çok şiir söyleyen Ehli-i Şîrâzî, Sihri-i Helâl mesnevisini onun adına kaleme aldı. Şah İsmâîl'in ölümünden sonra (1524) Şîraz'a döndü ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Vefat edince Hâfız'ın kabrinin yanına defnedildi (Tokmak, 1994, s. 533).
- ²⁴ Hoca Hâfız'ı bir gece rüyamda gördüm. Ey bilgi ve fazilet sahibi olan kişi, Yezîd'in şiirinde ne gördün ki onu aldın? Bütün fazilet ve kemaliyle sen bu meseleye vakıf değil misin dedi? Kâfirin malı mümine helaldir.
- ²⁵ Nîşâbur yakınlarında Turukverâviş'te doğdu. Öğrenim için gittiği Nîşâbur'da döneminin tanınmış şair ve sanatkarlarından Simî-i Nîşâburî'den istifade etti. Özellikle hat sanatında temayüz etti. Daha sonra Herat'a gidip Timurlular'dan Gıyâseddin Baysungur'un hizmetine girdi; onun için kasideler yazdı. Esterâbâd, Mâzenderan ve Gîlân'ı dolaşarak Şîrvan'a geldi. Şîrvanşâhlar'dan Menûçîhr ve Derbendli Şeyh İbrâhim adına kasideler yazarak karşılığında bol miktarda mükâfat aldı. Bir süre sonra Tebriz'e gidip Karakoyunlular'dan İskender b. Kara Yûsuf'un hizmetinde bulundu. Ancak hakkında kaleme aldığı kasidelerden bir karşılık görmeyince Tebriz'i terkedip İsfahan'a gitti. Burada zamanının tanınmış âlim ve süffilerinden Sâyinüddin Tûrke'ye intisap eden Kâtibi şeyhinin tavsiyesiyle methiye yazmaktan vazgeçip inzivaya çekildi. 1434 veya 1435 yılında bir veba salgınında Esterâbâd'da öldü (Vanlıoğlu, 2002, s. 42).
- ²⁶ "Hâfız'a çok hayret ediyorum. Onun akli bir çeşit acizlik sergiliyor. Yezîd'in şiirinden ne hikmet gördü ki divanın başı onunla başlıyor. Her ne kadar kâfirin malı Müslüman'a helal olsa da ona diyecek bir şey yok. Köpeğin ağzından lokma kapmak, arslan için büyük bir ayıptır."
- ²⁷ Hâfız'a yapılan bu olumsuz eleştiri ile ilgili olarak benzer anlatımlar için Tahir Olgun'un Edebî Mektupları ile Mîrek Muhammed-i Taşkendî'nin eserlerine bakınız (Kahraman & Öz, 2012, s. 158); (Kurnaz, 1995).
- ²⁸ "İyi bilin ki, Allah'ın evliyası için bir korku yoktur, onlar asla üzülmeyeceklerdir.", Yunus, 10/62.
- ²⁹ Nice yıllar, nice uzun ömürler halk yeryüzünde başımızı ciğneyerek gelip geçecektir.
- ³⁰ Mug gâvur, şu'le aydınlık, hezl söz.
- ³¹ Musibet günlerinde feryadına yetiyecek bir kimse istiyen kişiye, iyi günlerinde cömertliğe çalış, de (Şeyh Sâdî-i Şîrâzî, 1980, s. 331).
- ³² Gözün ceylandır; fakat Hıtâ'nın misk ahusudur. Güzellerin gözleri artık senin için üzülmekten beyaz ceylana dönmüş (Kahraman & Öz, 2012, s. 172).
- ³³ O, ceylan gözlü mesti lâle vaktinde; ahu miskinini içki kadehi ile getirir.
- ³⁴ Senin gözün ahudur. Renkli yüzünün miski ateşendir. Ahun için lale bahçesi yaptın.
- ³⁵ Onun dürrâcî ve baykuşu bütün şâihinleri avlar. Onun vahasının ahusu bütün sümbülleri toplar (sümbüllerle otlar).